МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ В 3 КЛАСІ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0133-з
спеціальності 013 «Початкова освіта»
освітньо-професійної програми «Початкова освіта»
Д. В. Сухомлинова

Керівник: доцент кафедри дошкільної та
початкової освіти, к. пед. наук, доцент _____
О. О. Андрющенко

Рецензент: доцент кафедри дошкільної та
початкової освіти, к. пед. наук, доцент _____
А. Ф. Курінна

Запоріжжя
2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра дошкільної та початкової освіти
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 013 «Початкова освіта»
Освітньо-професійна програма «Початкова освіта»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____
«____» _____2024 року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Сухомлиновій Дарині Вадимівні

1. Тема роботи: «Формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання в 3 класі»
керівник роботи Андрющенко Олена Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент
затверджені наказом ЗНУ від «24» вересня 2024 р. № 1447-с

2. Строк подання студентом роботи: 25.11.2024

3. Вихідні дані до роботи: матеріали педагогічної практики, курсових робіт

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що належить розробити): визначити сутність поняття «громадянська компетентність» в сучасній науковій літературі та розкрити особливості її розвитку в молодшому шкільному віці; охарактеризувати засоби розвитку громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання; дослідити стан сформованості громадянської компетентності в молодших школярів; визначити педагогічні умови розвитку громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання в 3 класі та перевірити їх ефективність.

5. Перелік графічного матеріалу: 5 таблиць, 9 рисунків із результатами дослідження.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Андрющенко О. О.	18.12.23 р.	18.12.23 р.
Розділ 1	Андрющенко О. О.	04.03.24 р.	04.03.24 р.
Розділ 2	Андрющенко О. О.	03.06.24 р.	03.06.24 р.
Висновки	Андрющенко О. О.	04.09.24 р.	04.09.24 р.
Додатки	Андрющенко О. О.	01.10.24 р.	01.10.24 р.

7. Дата видачі завдання 18.12.2023

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№	Назва етапів кваліфікаційної роботи магістра	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	листопад-грудень	виконано
2	Написання вступу	грудень-лютий	виконано
3	Написання першого розділу	березень-травень	виконано
4	Написання другого розділу	червень-серпень	виконано
5	Написання висновків	вересень	виконано
6	Оформлення додатків	жовтень	виконано
7	Оформлення роботи, рецензування	листопад	виконано
8	Захист	грудень	виконано

Студент _____ Д. В. Сухомлинова
(підпис) (ініціали та прізвище)

Керівник роботи _____ О. О. Андрющенко
(підпис) (ініціали та прізвище)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Ю. Є. Зубцова
(підпис) (ініціали та прізвище)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 73 с., 5 таблиць, 9 рисунків, 62 джерела, 3 додатки.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити особливості формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання в 3 класі.

Об'єкт дослідження: процес формування громадянської компетентності молодших школярів.

Предмет дослідженні: педагогічні умови розвитку громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання в 3 класі.

Методи дослідження: аналіз, синтез, систематизація і узагальнення наукових джерел, анкетування, спостереження.

Теоретичне значення: визначено сутність поняття «громадянська компетентність»; розкрито особливості розвитку громадянської компетентності в молодшому шкільному віці; охарактеризовано засоби розвитку громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання.

Практичне значення отриманих результатів полягає у визначенні та реалізації педагогічних умов розвитку громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання в 3 класі. Результати дослідження можуть бути використані вчителями початкових класів, здобувачами вищої освіти за спеціальністю 013 «Початкова освіта» з метою формування громадянської компетентності молодших школярів.

Галузь використання: заклади загальної середньої освіти.

ГРОМАДЯНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ, ЗДОБУВАЧ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ, ЛІТЕРАТУРНЕ ЧИТАННЯ, ПАТРІОТИЧНІ ПОЧУТТЯ, ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ, ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ

SUMMARY

Sukhomlynova D. V. Formation of civic competence of primary schoolchildren in literature reading lessons in the 3rd grade. Zaporizhzhia, 2024. 73 p.

The qualification work consists of an introduction, 2 parts, findings, a list of references (62 items, 2 of foreign origin), and 3 addenda on 7 pages.

The research reveals the problem of forming the civic competence of primary schoolchildren in the lessons of literary reading. Civic competence gives a deep awareness of one's role in society, promotes responsibility for one's future and active participation in the development of the country.

The research purpose: to provide theoretical grounds and experimentally investigate the peculiarities of the formation of civic competence of primary schoolchildren in the lessons of literary reading in the 3rd grade.

The research tasks:

1) to determine the essence of the concept of “civic competence” in modern scientific literature and to reveal the peculiarities of its development in primary school age;

2) to characterize the means of developing the civic competence of primary schoolchildren in the lessons of literary reading;

3) to investigate the state of formation of civic competence in primary schoolchildren;

4) to determine the pedagogical conditions for the development of civic competence of primary schoolchildren in the lessons of literary reading in the 3rd grade and to check their effectiveness.

The research object of the qualifying work is the the process of formation of civic competence of primary schoolchildren.

The research subject of the pedagogical conditions for the development of civic competence of primary schoolchildren in the lessons of literary reading in the 3rd

grade.

To solve the tasks and test the hypothesis, general scientific research methods were used: analysis, synthesis, systematization and generalization of scientific sources, questionnaires, observations.

Part 1 “Theoretical foundations of the formation of civic competence of primary schoolchildren in the lessons of literary reading in the 3rd grade” examines the essence of the concept of “civic competence”; the peculiarities of the development of civic competence in primary school age are revealed; the means of developing the civic competence of primary schoolchildren in the lessons of literary reading are described.

Part 2 “Research-experimental work on the formation of civic competence of primary schoolchildren in the lessons of literary reading in the 3rd grade” presents the results of the ascertaining, formative and control stages of the research; determined the pedagogical conditions for the development of civic competence of primary schoolchildren in literary reading lessons.

The results of the research can be used by primary school teachers, students of higher education in the specialty 013 “Primary Education” for the purpose of forming the civic competence of primary schoolchildren.

Keywords: civil competence, primary education acquirer, literary reading, patriotic feelings, pedagogical conditions, interactive methods.

ЗМІСТ

Вступ……. 8
Розділ 1. Теоретичні основи формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання в 3 класі…… 12
1.1. Сутність поняття «громадянська компетентність» в сучасній науковій літературі…….. 12
1.2. Особливості розвитку громадянської компетентності в молодшому шкільному віці……. 22
1.3. Засоби розвитку громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання…… 28
Розділ 2. Дослідно-експериментальна робота з формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання в 3 класі…….. 42
2.1. Стан сформованості громадянської компетентності в молодших школярів……... 42
2.2. Педагогічні умови розвитку громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання в 3 класі…… 56
2.3. Результати дослідно-експериментальної роботи……... 64
Висновки…….. 71
Список використаних джерел……. 74
Додатки……. 81

ВСТУП

Розбудова України як незалежної та суверенної держави потребує виховання громадянина-патріота, який здатний не лише жити і працювати в умовах демократії, але й активно підтримувати єдність країни. Такий громадянин має постійно відчувати відповідальність за себе, свій народ і свою країну.

Прийняття ключових державних документів, таких як Закон України «Про освіту», «Концепція розвитку громадянської освіти в Україні», Концепція «Нова українська школа», «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» та Державний стандарт початкової освіти актуалізує питання формування основ громадянської компетентності. Важливою є також розробка ефективних педагогічних умов для її формування в молодших школярів. Ці документи створюють основу для системного підходу до розвитку громадянських якостей у дітей, враховуючи сучасні потреби суспільства та нові виклики, що постають перед державою. Вони сприяють упровадженню інноваційних підходів до навчального процесу, що дає змогу формувати в молодого покоління глибоке усвідомлення своєї ролі в суспільстві, відповідальність за своє майбутнє та активну участь у розвитку країни.

Формування громадянської компетентності – це багатогранний процес, що охоплює комплекс завдань, які стоять перед учителем: виховання любові та поваги до сім'ї, рідного дому, школи, вулиці, міста; формування дбайливого ставлення до природи та всього живого; прищеплення дитині почуття гордості за Батьківщину; виховання любові та поваги до людей праці, захисників Батьківщини; розвиток у дітей інтересу до явищ суспільного життя, традицій, звичаїв.

Теоретико-методологічні аспекти формування громадянської компетентності розкрито в працях А. Вознюк, В. Гриценко, І. Жадан, Л. Козак, О. Кошелєва, Т. Магдич, О. Майданик, О. Пометун, Т. Ремех, Т. Смагіної,

М. Сіпліви, Г. Семчук, Л. Штефан та ін.

Дитина молодшого шкільного віку ще багато чого не знає, не вміє, її соціально-моральний досвід недостатній, але має такі характеристики, які переконують, що можна й потрібно займатися громадянським вихованням уже в цьому віковому періоді. У дитини в молодшому шкільному віці відбувається активне освоєння довкілля, формуються особливості поведінки та закладаються передумови розвитку патріотичних почуттів, несформованість яких надалі може призвести до деградації особистості, втраті історичних цінностей, виникнення міжнаціональних конфліктів. У молодшому шкільному віці здійснюється активний процес накопичення знань про взаємини між людьми, життя суспільства, про свободу вибору того чи іншого способу поведінки.

Уроки літературного читання є важливим компонентом навчального процесу, що дає можливість молодшим школярам ознайомитися з національною спадщиною, народними традиціями та культурними цінностями через літературні твори. Вони допомагають учням поринути в багатий світ української літератури, де зображені героїчні події, патріотичні вчинки та зразки моральних якостей, що сприяють формуванню уявлення про свою країну й роль особистості в її розвитку.

Оскільки сучасна школа орієнтована на інтеграцію знань та формування цілісної особистості, важливо зазначити, що уроки літературного читання не тільки розвивають навички читання і письма, але і сприяють розвитку почуття гордості за свою країну, розумінню соціальних і моральних норм, а також формують позитивне ставлення до культурної спадщини та традицій.

Аналіз наукових джерел щодо проблеми формування громадянської компетентності молодших школярів, дає змогу стверджувати, що більшість праць присвячено формуванню цієї компетентності на уроках «Я досліджую світ» та в позаурочній діяльності водночас потенціал уроків літературного читання є малодослідженим.

Актуальність означеної проблеми зумовила вибір теми кваліфікаційної роботи: «Формування громадянської компетентності молодших школярів на

уроках літературного читання в 3 класі».

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити особливості формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання в 3 класі.

Для досягнення мети необхідно розв’язати наступні завдання дослідження:

1. Визначити сутність поняття «громадянська компетентність» в сучасній науковій літературі та розкрити особливості її розвитку в молодшому шкільному віці.

2 Охарактеризувати засоби розвитку громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання.

3 Дослідити стан сформованості громадянської компетентності в молодших школярів.

4. Визначити педагогічні умови розвитку громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання в 3 класі та перевірити їх ефективність.

Об’єкт дослідження – процес формування громадянської компетентності молодших школярів.

Предмет дослідженні – педагогічні умови розвитку громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання в 3 класі.

Для досягнення мети та завдань дослідження використано такі методи:

- теоретичні: аналіз наукової літератури для визначення об’єкта, предмета, мети та завдань дослідження; синтез, систематизація і узагальнення теоретичних та емпіричних даних для розробки основних підходів до формування громадянської компетентності молодших школярів;

- емпіричні: діагностичні (анкетування, спостереження, констатувальний, формувальний і контрольний етапи експерименту) для визначення рівнів сформованості громадянської компетентності в молодших школярів, підтвердження доцільності розробки педагогічних умов розвитку громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання в 3 класі;

- статистичні: якісний і кількісний аналіз результатів дослідно-

експериментальної роботи, порівняння експериментальних даних із вихідними.

Теоретичне значення: визначено сутність поняття «громадянська компетентність»; розкрито особливості розвитку громадянської компетентності в молодшому шкільному віці; охарактеризовано засоби розвитку громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання.

Практичне значення отриманих результатів полягає у визначенні та реалізації педагогічних умов розвитку громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання в 3 класі. Результати дослідження можуть бути використані вчителями початкових класів, здобувачами вищої освіти за спеціальністю 013 «Початкова освіта» з метою формування громадянської компетентності молодших школярів.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ В 3 КЛАСІ

1.1. Сутність поняття «громадянська компетентність» у сучасній науковій літературі

Сучасність – це епоха значних змін у суспільстві, яка вимагає від громадян здатності приймати нестандартні рішення та розв’язувати різноманітні проблеми самостійно. Україні особливо потрібні люди з розвиненим критичним мисленням та вмінням творчо працювати. У цих умовах початкова школа не може залишатися осторонь процесів модернізації освіти, що відбуваються в країні.

Реформа освіти в Україні, втілена через концепцію Нової української школи (НУШ), зосереджена на компетентнісному підході до навчання. Це означає, що результати навчання визначаються на основі ключових компетентностей, викладених у новому Державному стандарті початкової освіти. Протягом навчання в початковій школі учні не лише здобувають предметні знання, але й опановують ключові компетентності, що сприяють їхньому особистісному та соціальному розвитку. Ці компетентності формуються на міжпредметній основі та мають важливе значення для гармонійного розвитку особистості.

Згідно із Законом України «Про освіту», мета повної загальної середньої освіти полягає в тому, щоб сформувати ключові компетентності, які є необхідними для успішної життєдіяльності кожної сучасної людини [45]. Серед цих компетентностей особливе місце займають громадянські та соціальні компетентності. Вони охоплюють ідеї демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, а також передбачають

усвідомлення рівних прав і можливостей для всіх громадян.

В основі стандарту освіти Нової української школи лежить перелік ключових компетентностей, серед яких особливо виокремлюються компетентності для демократичного громадянства [34, с. 11]. Це означає, що громадянська компетентність учнів розглядається, як комплексне інтегроване утворення. Вона включає широкий спектр здібностей, які є критично важливими для успішної самореалізації та ефективної соціальної взаємодії в демократичному суспільстві.

Серед ключових компетентностей, які повинні бути сформовані в здобувачів початкової освіти, громадянська компетентність займає особливе місце. Вона є міждисциплінарною за своєю природою і спрямована на соціалізацію особистості, набуття навичок співжиття і співпраці в суспільстві, а також на дотримання соціальних норм і правил. Громадянська компетентність включає розуміння прав та обов'язків громадян, знання про демократичні процеси, здатність брати участь у громадському житті, а також формування цінностей толерантності, відповідальності та поваги до інших.

Згідно з матеріалами словника іншомовних слів, термін «компетентність» походить від латинського слова «competens» (competentis), що означає належний або відповідний. Компетентність охоплює такі поняття, як проінформованість, обізнаність та авторитетність [52, с. 282].

Теоретичні основи, що розкривають дидактичну сутність понять «компетентність», детально висвітлені в низці наукових публікацій. Зокрема, ці питання досліджували такі науковці, як Т. Байбара, Н. Бібік, С. Бондар, О. Локшина, О. Пометун, О. Савченко та інші. У своїх працях вони розглядають різні аспекти компетентнісного підходу в освіті, наголошуючи на значенні та ролі компетентностей у сучасному навчальному процесі.

Поняття компетентності, зокрема, громадянської компетентності, у сучасному українському науковому просторі сформувалося упродовж останнього десятиріччя. Проте це не означає, що питання формування свідомої особистості та виховання громадянина не привертало увагу науковців у

минулому. Навпаки, у педагогічній науці завжди існувала потреба цілісного виховання учнів, особливо в початковій школі.

Дослідженням проблем громадянського виховання та формування громадянської компетентності займалися А. Вознюк, І. Жадан, Л. Козак, С. Колосовська, О. Косенчук, М. Киндюк, Т. Магдич, О. Майданик, Т. Нестеренко, Д. Олійник, О. Пометун, Т. Ремех, Т. Смагіна та ін.

Виникнення громадянської компетентності як соціального явища тісно пов’язане з переходом від традиційного суспільства до зрілого громадянського суспільства та з процесом громадянської соціалізації. Ще в XVII-XVIII ст. такі вчені, як Дж. Локк, Ж. Руссо обговорювали питання формування громадянина. Вони вважали, що для успішного функціонування громадянського суспільства необхідно мати розвинених, свідомих та самостійних громадян, які здатні відстоювати як свої індивідуальні, так і суспільні інтереси [55].

Видатний український педагог В. Сухомлинський одним із перших у радянські часи звернув увагу на громадянське виховання, як на головну педагогічну проблему. Він наголошував, що риси громадянина формуються під впливом численних педагогічних чинників, а також некерованих соціальних впливів. В. Сухомлинський підкреслював, що діти повинні жити громадянськими ідеями та уявленнями задовго до досягнення повноліття. На його думку, справжнє громадянське виховання в навчальному процесі починається там, де думка надихає, пробуджує і утверджує прагнення до морального ідеалу [57]. У своїх численних працях, таких як «Духовний світ школяра», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», «Серце віддаю дітям», «Виховання і самовиховання», «Народження громадянина», «Як виховати справжню людину» та ін., педагог і громадський діяч В. Сухомлинський активно популяризував ідеї розвитку громадянськості й патріотичності серед здобувачів початкової освіти. Він виділяв партнерство між школою, сім’єю та громадою, як одну з важливих сфер впливу на формування цих цінних якостей у дітей.

Розглянемо детальніше сутність громадянської компетентності. Так,

О. Пометун визначає громадянську компетентність як готовність до застосування знань про суспільство, державу, опанування вміннями та навичками, що дозволяють виконувати в конкретних суспільних ситуаціях певні ролі [40].

На думку Т. Смагіної, громадянська компетентність – це сукупність готовності та здібностей, що дозволяють особистості активно, відповідально та ефективно реалізовувати увесь комплекс цивільних прав та обов'язків у демократичному суспільстві, застосовувати свої знання та вміння на практиці [53].

Т. Ремех під громадянською компетентністю розуміє інтегративну якість особистості, що включає когнітивний, ціннісний, поведінковий і рефлексивний компоненти і проявляє здатність любити Батьківщину, захищати її інтереси, берегти рідну природу, зберігати й передавати з покоління до покоління культурні звичаї, традиції свого народу та формувати толерантне ставлення до інших [46].

На думку Т. Поніманської громадянські почуття дитини формуються через інтерес до свого оточення та зразок дорослого, оскільки діти спочатку вчаться переймати емоції, а згодом засвоюють знання. Тому дослідниця виділила розвиток патріотизму в дітей, як важливий аспект розвитку соціально-громадянської компетентності: формування уявлень про родину, рід, сім'ю; формування знань про державу та її державні символи; ознайомлення зі звичаями і традиціями українського народу [42, с. 164].

О. Кучер аналізує громадянську компетентність як важливу характеристику, яка може розглядатися у двох аспектах. У широкому сенсі вона є функцією громадянського суспільства, що створює основу для ефективної громадянської діяльності індивіда, соціальних груп і всього суспільства. У вузькому сенсі громадянська компетентність є параметром діяльності особистості, яка соціалізована під впливом громадянських знань, навичок і вмінь. Це передбачає володіння громадянськими цінностями і якостями, дотримання правил поведінки та виявлення відповідальності, як соціальної

якості людини [27, с. 40-41].

О. Кошелєв та О. Бескорсова визначають громадянську компетентність як інтегровану характеристику особистості, що відображає сформованість певного рівня готовності до участі в суспільному житті та відповідальність за виконання різних видів діяльності [26].

У Концепції «Нова українська школа», а також у науковій статті Н. Бондаренко, громадянська компетентність визначається як здатність та опанування громадянською культурою та культурою демократії [7; 24]. Це включає наявність в особистості певних якостей та громадянських цінностей. Громадянська компетентність передбачає не лише знання та розуміння демократичних принципів, але й активне впровадження їх у життя. Вона сприяє розвитку критичного мислення, відповідальності, здатності до співпраці та активної участі в житті громади та держави.

В. Шахрай розглядає громадянську компетентність як частину політичної компетентності. Дослідник пов’язує громадянську компетентність із поняттям політичної культури [59].

І. Бех стверджує, що патріотичне та громадянське виховання є двома рівноцінними способами досягнення спільної мети, які в системному представленні оптимізують виховний процес через об’єднання широкого спектра соціальних (переважно стосовно громадянськості) та моральних (щодо патріотизму) якостей. Науковець розглядає патріотизм і громадянське виховання, як складові частини громадянськості. Громадянське виховання включає:

- розвиток культури міжнаціонального спілкування;

- формування стабільної системи моральних цінностей, що дозволяють протистояти ідеології екстремізму, націоналізму та корупції;

- виховання поваги до національної гідності людей, їхніх почуттів та релігійних переконань;

- формування в дітей та молоді активної громадянсько-державницької позиції, заснованої на традиційних культурних цінностях українського

суспільства;

- розширення їхньої участі в прийнятті рішень, що зачіпають їхні права та інтереси, а також у різних формах самоорганізації, самоуправління та суспільно значущої діяльності;

- розвиток правової та політичної культури дітей та молоді [4, с. 11].

На думку Т. Магдич, громадянська компетентність – це інтегрована здатність особистості відповідально реалізовувати свої громадянські права й обов'язки для розвитку демократичного суспільства та держави в ім'я свободи і справедливості, що базується на сукупності громадянських знань і вмінь, загальноприйнятих суспільних цінностей, досвіду виконання обов'язків громадянина України, гідного ставлення до державних символів, а також готовності активно й ефективно діяти в різних соціальних ролях у відповідному лінгвосоціумі [29, с. 82].

М. Брансон стверджує, що ключовим аспектом процесу формування громадянської компетентності є залучення громадян до відповідальної участі в суспільному житті як на місцевому, так і на національному рівнях. Ця участь вимагає наявності певних компонентів громадянської компетентності, таких як володіння знаннями, розвиток пізнавальних умінь, формування демократичних цінностей і орієнтацій, самореалізація особистості та побудова власної життєвої позиції на основі принципів демократії [61].

Крім вказаних категорій, які становлять основу визначення «громадянська компетентність», науковці також розглядають інші поняття, що безпосередньо пов'язані з нею. Л. Снігур сутність громадянської компетентності асоціює з такими поняттями, як плюралізм, полікультурність, багатоманітність, толерантність, соціальна згуртованість, колективні та індивідуальні права й обов'язки, свобода, соціальна справедливість, а також самоусвідомлення [56]. Ці аспекти є ключовими для сучасного розуміння сутності громадянської компетентності.

Часто дослідники розкривають сутність громадянської компетентності шляхом виділення комплексу громадянських якостей особистості. Серед них

вказуються такі аспекти, як патріотизм, інтернаціоналізм, демократизм, громадянська свідомість, самосвідомість і самовизначення, громадянське мислення, відповідальність, почуття громадянської гідності, обов'язки, совість, мужність, діловитість, а також національна й полікультурна зрілість. До цього переліку також належать повага до національних традицій і менталітету, національна гідність, патріотизм, державна свідомість, дисциплінованість і активність, збереження родоводу та сімейної честі, національна одномовність. Крім того, варто згадати громадянські обов'язки, відповідальність, совість і активність.

На основі аналізу теоретичних досліджень у галузі громадянської освіти, компетенції визначаємо громадянську компетентність особистості, як інтегративну якість, що дозволяє їй свідомо, відповідально й ефективно користуватися громадянськими правами і свободами, виконувати обов'язки громадянина, займати активну громадянську позицію, співпрацювати та поділяти цінності демократичного суспільства. Така компетентність також передбачає патріотичне ставлення до своєї Батьківщини, повагу до народів і культур інших країн.

Рада Європи визначила ключові умови для формування громадянської компетентності в різних сферах освіти та суспільства:

- участь у демократичному управлінні: активна участь учнів, педагогів і батьків у керуванні закладом освіти;

- демократизація навчання і виховання: використання методів, що сприяють розвитку особистості учня, включаючи педагогічні проєкти з колективною співпрацею;

- практичність освітніх підходів: розвиток методів, які поєднують теорію з практикою;

- індивідуальне та колективне оцінювання: залучення здобувачів освіти до оцінювання якості свого навчання;

- міжособистісне взаєморозуміння: сприяння обмінам, зустрічам і партнерству між учасниками освітнього процесу для підвищення

взаєморозуміння;

- толерантність та повага до багатоманітності: упровадження методів, що сприяють розвитку толерантності й поваги до культурної та релігійної різноманітності;

- зближення формальної і неформальної освіти: інтеграція різних форм освіти для комплексного розвитку особистості;

- громадянське партнерство: встановлення партнерських відносин між школою і сім'єю, громадою, ЗМІ для спільного виховання громадянських цінностей [19]. Ці умови сприяють створенню ефективного освітнього середовища, що сприяє розвитку громадянської компетентності та активної громадянської участі здобувачів освіти.

Заклади освіти мають бути ініціаторами впровадження відповідних заходів та напрямів для формування і розвитку громадянської компетентності серед учнівської молоді. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від використання педагогами інноваційних освітніх технологій. Оскільки учень як суб'єкт навчання отримує від педагога лише певні орієнтири в процесі засвоєння знань, основу навчального процесу мають становити технології, спрямовані не лише на засвоєння інформації, але й на активну діяльність та особисту творчість учнів. Важливу роль також відіграє використання життєвого досвіду школярів.

Сучасні дослідники (О. Пометун, Т. Ремех, Т. Смагіна та ін.) визначають громадянську компетентність, як комплекс здатностей, які необхідні для активної участі в суспільно-політичному житті України. Ці здатності включають:

- орієнтацію в сучасних суспільно-політичних проблемах України та знання процедур участі в політичних інститутах демократичної держави та органах місцевого самоврядування;

- уміння застосовувати процедури й технології для захисту власних інтересів, прав і свобод як своїх, так і інших громадян, а також виконання громадянських обов'язків у межах місцевої громади та держави загалом;

- здатність використовувати методи взаємодії з органами державної влади на користь себе та громадянського суспільства;

- використання методів діяльності та моделей поведінки, які відповідають чинному законодавству України, задовольняють власні інтереси та захищають права людини і громадянина;

- здатність до свідомого вибору та використання демократичних технологій прийняття індивідуальних та колективних рішень, з урахуванням інтересів та потреб громадян, представників спільноти, суспільства та держави [40; 46; 53]. Ці здатності визначають ключовий компонент громадянської компетентності, яка є необхідною для активної громадянської участі та сприяння сталому розвитку українського суспільства.

Завідувачка відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України Т. Ремех, на основі аналізу й узагальнення підходів до структурування громадянської компетентності, виділила структуру громадянської компетентності здобувача освіти (табл. 1.1) [46, с. 38].

Таблиця 1.1

Структура громадянської компетентності здобувача освіти

Компонент	Сутність	Прояви
Когнітивний	знання з громадянознавства, усвідомлення власних соціальних ролей, розуміння соціальних інститутів і сприйняття рамок, у яких здійснюється діяльність	знання про права та свободи людини, механізми їх захисту, принципи функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, методи взаємодії із соціальним оточенням, способи впливу на ухвалення рішень та захист власних інтересів
Мотиваційний	здатність проявляти інтерес до дослідження взаємозв'язків і механізмів функціонування соціального	наміри, бажання та прагнення особистості досягати поставлених цілей або уникати їх, реалізовувати заплановане

Продовження таблиці 1.1

	оточення, соціальних інститутів і суспільства, а також виявляти ініціативу	чи відмовлятися від його виконання
Ціннісний	цільові установки соціальної діяльності, здатність приймати на себе відповідальність, надавати підтримку іншим і співпрацювати з ними на рівних засадах	усвідомлення та визнання таких цінностей, як особистість, людська гідність, толерантність, демократичні принципи життя, повага до прав і свобод людини, а також до демократичних норм, законів держави
Поведінковий	готовність і здатність самостійно орієнтуватися в ситуаціях, бажання впливати на події, готовність до ефективної участі в суспільному житті, здатність приймати рішення, контролювати свою діяльність і навчатися самостійно	навички взаємодії із соціальним оточенням, які включають вербальні та невербальні, соціальні та комунікативні аспекти, а також інтерактивні і рефлексивні уміння, такі як лідерство, спроможність працювати в команді, уміння ставити запитання і давати на них відповіді, аргументувати власну позицію, робити свідомий вибір та ухвалювати рішення

Отже, громадянська компетентність є інтегративною характеристикою особистості, яка визначає рівень її готовності до активної участі в суспільному житті. Формування громадянської компетентності – це процес, який передбачає

розвиток у дітей усвідомлення своїх прав та обов'язків, здатності до критичного мислення, соціальної відповідальності та активної участі в житті громади. Сформована громадянська компетентність безпосередньо пов'язана з громадянськістю як духовно-моральною цінністю, світоглядно-психологічною характеристикою людини, що визначається її державною самоідентифікацією та усвідомленням приналежності до конкретної країни. Громадянська компетентність охоплює сукупність знань, умінь, навичок, емоційно-ціннісних орієнтацій та переконань, які допомагають зрозуміти своє місце в суспільстві, відповідальність за себе та свої дії. Вона передбачає усвідомлення себе як громадянина, відповідального за свою країну, готового реалізуватися та працювати в ній.

1.2. Особливості розвитку громадянської компетентності в молодшому шкільному віці

Головною метою системи освіти є створення умов для розвитку та самореалізації кожної особистості, як громадянина України. Це включає виховання в дітей бажання зберігати і примножувати культурно-історичні традиції, ставитися з повагою до державних святинь і законів, а також шанувати українську мову та культуру. Формування свідомого громадянина України повинно розпочинатися з раннього віку, особливо в початковій школі.

Важливе значення у формуванні громадянської компетентності відводиться саме початковій ланці загальної середньої освіти, оскільки в цей віковий період відбувається формування особистості дитини, розвиток її інтелектуальних і творчих здібностей, досвіду спілкування, опанування культурою свого та інших народів.

Молодший шкільний вік – період інтенсивного інтелектуального розвитку. Через інтелект розвиваються й інші психічні функції, відбувається інтелектуалізація всіх психічних процесів, їх усвідомлення і довільність [5].

Пам’ять молодших школярів характеризується мимовільністю. Дітям найлегше запам’ятати матеріал, включений до їх активної діяльності, з яким вони безпосередньо взаємодіяли, а також той, з яким пов’язані їхні інтереси, мотиви та потреби. Не вся інформація для запам’ятовування цікава дитині. Але пам’ять набуває осмисленого характеру [49]. Легше і продуктивніше молодші школярі запам’ятовують наочний матеріал, ніж словесний [5].

Відбувається перехід від мимовільного сприймання до цілеспрямованого довільного спостереження. Для сприймання навчального матеріалу потрібна довільність та усвідомленість перцептивної діяльності молодшого школяра, точність сприймання певних еталонів – зразків, на які необхідно орієнтуватися при виконанні навчальних дій. Довільність та усвідомленість сприймання інтенсивно розвиваються під впливом навчальної діяльності в тісному взаємозв’язку один з одним [9].

Навчальна діяльність спрямована на навчання молодших школярів аналізу, порівняння властивостей предметів, виділення серед них істотних та вираження їх за допомогою слова. Діти навчаються сприймати, зосереджувати свою увагу на різних елементах навчального матеріалу незалежно від його зовнішньої привабливості. Під впливом цього розвивається довільність, свідомість і вибірковість сприймання [49].

Основним новоутворенням молодшого шкільного віку є абстрактне і словесно-логічне мислення, виникнення якого суттєво перебудовує інші пізнавальні процеси дітей, такі як пам’ять, сприймання. Діти ще не вміють звертати свою увагу на головні, суттєві елементи об’єктів. Вони не вміють виділяти головне. Також їм заважає підвищена емоційна сприйнятливість [9]. Під впливом навчальної діяльності відбувається інтенсивний розвиток довільної уваги, а одночасно з розвитком довільної уваги продовжує розвиватися мимовільна увага.

У молодшому шкільному віці дуже важливо виховувати громадянську компетентність, тому що це сенситивний період для виховання позитивних рис особистості, формування соціальної відповідальності та творчої активності.

Саме в цьому віці діти набувають нового статус для суспільства, а разом із ним нові права, обов'язки та соціальний досвід. Діти довірливі, навіювані, схильні до наслідування. Виховання громадянськості в молодшому шкільному віці дає позитивні установки на реалізацію потенціалу в суспільстві. Саме громадянськість сприяє соціалізації учнів у суспільстві.

Нині в початковій школі важливо посилено залучати дітей до культури свого народу та розвивати їхню національну свідомість. Учні повинні спершу «пустити коріння у свою землю і культуру», знайомлячись зі своєю спадщиною, а вже потім вивчати інші культури. Живучи в багатонаціональній державі, необхідно створити умови, за яких кожен учень матиме можливість активно взаємодіяти зі своєю національною культурою. Цей процес включає вивчення історії, традицій, мови та звичаїв свого народу. Важливо, щоб діти розуміли і відчували зв'язок зі своїм культурним корінням, що допоможе їм сформувати почуття національної гордості і самобутності. Водночас знайомство з культурою інших народів сприяє формуванню толерантності, відкритості та поваги до різноманіття.

Оскільки вся молодь проходить через систему шкільної освіти, педагоги відіграють ключову роль у цьому процесі. З першого дня навчання кожного учня педагог повинен розглядати його, як громадянина України, який має певні права й обов'язки. У школі важливо не лише передавати знання, але й формувати в дітей громадянську свідомість, навчаючи їх відповідальності, поваги до прав інших людей та активної участі в житті суспільства [26].

Сучасна школа має виховувати громадян, здатних усвідомлено та відповідально ставитися до своєї ролі в суспільстві. Педагоги відіграють у цьому вирішальну роль, адже вони здатні побачити в кожній дитині неповторну особистість. Вони допомагають дітям стати господарями свого життя і своєї долі, сприяючи їх самореалізації в різних сферах. Педагоги використовують різні методи й підходи, щоб підтримувати і розвивати індивідуальні таланти і здібності кожного учня, що в кінцевому результаті сприяє формуванню активних і відповідальних громадян, готових робити свій внесок у розвиток країни.

Громадянська компетентність здобувачів початкової освіти охоплює низку ключових аспектів, що формують їхнє розуміння та активну участь у суспільному житті:

1) знання:

- розуміння національних та загальнолюдських цінностей;

- усвідомлення понять про державу, закони, права людини, а також права та обов'язки громадянина;

- знання про правила спілкування з однолітками та дорослими, а також норми поведінки в різних ситуаціях, включаючи сімейні взаємини;

2) навички:

- здатність ефективно спілкуватися з однолітками та дорослими;

- колективне обговорення проблем і прийняття колективних рішень;

- здатність до свідомого вибору та участі в колективній діяльності, включаючи сімейні та класні ініціативи;

- активна участь у суспільно корисній діяльності;

3) поведінкові прояви й оцінки:

- повага до прав людини та закону;

- виявлення прагнення до справедливості, чесності та відповідальності;

- уважне ставлення до багатоманітності та визнання різноманітності;

- виявлення патріотизму та повага до національної історії, культури, мови та традицій [8].

Ці аспекти дозволяють дітям молодшого шкільного віку не лише засвоювати теоретичні знання про громадянське життя, а і проявляти активну громадянську позицію та відповідальність у різних аспектах свого життя та спілкування з оточуючим світом.

Ефективність громадянського виховання молодших школярів досягається завдяки обов'язковому дотриманню низки ключових принципів виховання та навчання. До них належать:

- науковість – використання науково обґрунтованих підходів і методів для забезпечення високого рівня якості освіти. Це включає сучасні педагогічні

методики, які базуються на результатах досліджень та доказовій практиці;

- національна свідомість і український патріотизм. Виховання в учнів почуття гордості за свою країну, знання її історії, культури та традицій. Це допомагає розвивати в дітей почуття національної ідентичності та лояльності до своєї держави;

- історизм – формування в школярів розуміння історичних процесів і подій, які вплинули на розвиток України. Це включає вивчення історії країни в контексті світової історії, що сприяє глибшому усвідомленню своєї ролі в суспільстві;

- гуманність – підхід до виховання, який передбачає повагу до особистості кожного учня, розвиток емпатії, доброзичливості та толерантності. Це допомагає створити дружнє та підтримуюче середовище для навчання і розвитку;

- демократизм – залучення учнів до процесу прийняття рішень, розвиток у них почуття відповідальності за власні дії та вчинки;

- культуровідповідність – виховання, яке враховує культурні особливості та традиції України, а також поважає різноманітність культур у сучасному світі;

- активність і ініціативність – стимулювання в дітей бажання активно брати участь у громадському житті, розвивати лідерські якості та ініціативність [51].

Дотримання цих принципів дозволяє забезпечити всебічний розвиток особистості молодшого школяра, сприяє формуванню активних, відповідальних і свідомих громадян, готових до участі в житті суспільства та розвитку своєї країни.

М. Сіплівою встановлено, що процес формування громадянськості в молодших школярів є ефективним за умови дотримання певних педагогічних умов. До них належать:

- осмислення громадянознавчих понять та їх трансформація в погляди, переконання і звички. Це означає, що учні повинні не лише розуміти основні поняття, пов’язані з громадянською освітою, але й інтегрувати їх у свої особисті переконання та щоденну поведінку;

- проведення уроків з елементами інноваційних технологій: використання

сучасних технологій та інтерактивних методів навчання під час уроків, присвячених темам громадянства та національної свідомості, сприяє глибшому розумінню і засвоєнню матеріалу;

- використання потенціалу народної педагогіки та краєзнавчого матеріалу: залучення учнів до вивчення народних традицій, культурних звичаїв та історії свого краю допомагає зміцнити їхнє почуття національної ідентичності та належності до своєї громади [51].

Важливою особливістю формування громадянської позиції молодших школярів є прагнення вільної реалізації відстоювання своїх прав. Здобувачі початкової освіти податливі, навіювані, довірливі і схильні до наслідування, тому вчитель має подавати відповідний приклад дітям для сприятливого процесу формування громадянської позиції. У молодшому шкільному віці відбувається процес накопичення знань про позитивні та негативні моменти життя в соціумі, взаємовідносини між людьми та свободу вибору своєї поведінки. Діти починають усвідомлювати себе, у них формується самооцінка, вони порівнюють себе з іншими дітьми. На цьому етапі відзначається розвиток самосвідомості, що є сприятливим для формування громадянської компетентності молодших школярів.

Дітям молодшого шкільного віку важливо вчитися працювати в колективі, вони до цього прагнуть, приймають загальні обов’язки та готові виконувати вимоги дорослих і опановувати знання, брати участь у житті школи та суспільства. Також у молодших школярів простежується прагнення мати свій погляд, у них з’являються судження про свою значущість, розвиваються соціальні почуття та навички суспільної поведінки, виникають колективні зв’язки.

Якщо працювати з дітьми в напряму формування громадянської компетентності, у них сформуються такі поняття як справедливість, солідарність, рівність та лідерство, відповідальність. Діти активно вступають у моральні відносини, набувають досвіду поведінки та моральних звичок.

Зазначимо, що важливо взяти до уваги такі вікові особливості, як

вразливість, сприйнятливість, готовність до дії. Водночас вплив колективу на молодшого школяра оптимальний тоді, коли кожен займає в колективі адекватне своїм можливостям місце і стає незамінною особистістю, що призводить до розвитку почуття власної гідності, що дозволяє діяти згідно з моральними принципами [17] . Важливу роль грають такі почуття дітей як співпереживання і емоційна чуйність, що виступає мотивами у поведінці. Тому важливо розвивати емпатію дітей для формування громадянської компетентності молодших школярів.

Таким чином, до психічних новоутворень молодшого шкільного віку відносять: довільну смислову пам’ять, сприймання, довільну увагу, словесно-логічне мислення, що перебудовуються під впливом навчальної діяльності. Зростає довільність, усвідомленість та контрольованість. Дуже важливо в цей період здійснювати формування громадянської компетентності.

Формування громадянської компетентності в молодших школярів є комплексним процесом, що включає знання, навички та поведінкові прояви, які сприяють розвитку активної громадянської позиції. Застосування науково обґрунтованих педагогічних принципів, таких як національна свідомість, історизм, гуманність, демократизм, культуровідповідність, активність і ініціативність, а також інтеграція інноваційних технологій і краєзнавчого матеріалу, забезпечують ефективність цього процесу.

1.3. Засоби розвитку громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання

Основне завдання громадянського виховання в початковій школі полягає у формуванні знань та вмінь учнів щодо основ держави, рідного краю, особливостей спілкування в родині та суспільстві, а також щодо знання прав і обов’язків громадянина. Це включає розуміння ролі державних інституцій, правових норм, а також формування почуття відповідальності за власні вчинки.

Важливим аспектом є навчання дітей навичкам конструктивного спілкування та співпраці, що є основою для демократичного суспільства.

Низка досліджень педагогів підтверджують, що формування громадянської компетентності має розпочинатися з молодшого шкільного віку. Кожен компонент цієї компетентності реалізується через упровадження активних форм і методів навчання, які базуються на демократичному стилі взаємодії між вчителем і учнями, а також між самими учнями. Через інтерактивні методи навчання, такі як групові проєкти, дискусії та рольові ігри, учні засвоюють не лише теоретичні знання, але і практичні навички, необхідні для активної участі в суспільному житті.

Зокрема, О. Попова та А. Лесик наголошують, що проблема формування громадянської компетентності в молодших школярів є надзвичайно актуальною, оскільки сучасне українське суспільство потребує особистостей, здатних робити свідомий вибір і застосовувати демократичні технології прийняття як індивідуальних, так і колективних рішень, враховуючи інтереси й потреби громадян, представників різних спільнот, суспільства та держави. Освітня система відіграє ключову роль у цьому процесі, адже саме через освіту відбувається формування усвідомлення кожною особистістю своєї ролі в суспільстві. Школа має на меті не лише передавати знання, але й виховувати в учнях віру в те, що справжнє значення їхнього життя полягає у якомога повнішій самореалізації всіх їхніх здібностей на благо інших людей [43].

Найширші можливості для розв’язання завдань із формування громадянської компетентності молодших школярів містить програма з літературного читання. Вона передбачає засвоєння учнями початкової школи національних та загальнолюдських культурних і духовних цінностей, формування толерантності, гуманістичного світогляду, особистісних рис громадянина України та почуття причетності до європейської спільноти. Крім того, програма включає різні види соціального досвіду, морально-правові норми та традиції, а також взаємодію з соціальним оточенням. Праці О. Попової та А. Лесик присв’ячено питанню формування громадянської компетентності

молодших школярів на уроках літературного читання.

Варто зазначити, що впровадження компетентнісного підходу в початковій освіті позитивно вплинуло на якісний зміст підручників із літературного читання. Зокрема, це проявилося в мотивації учнів щодо корисності та необхідності окремих знань і вмінь не тільки в навчальній діяльності, але й у щоденному житті. Підручники містять завдання, що стосуються різних життєвих ситуацій, з якими може зіткнутися дитина цього віку, а також питання до текстів, які спрямовані на стимулювання активності молодших школярів та розвиток їхнього критичного мислення.

Дослідниці вказують, що формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання здійснюється шляхом розв'язання таких завдань:

- залучення учнів до активної самостійної діяльності та організації взаємодії на рівних;

- допомога в розумінні сенсу життя та визначенні свого місця в ньому;

- виховання толерантного ставлення до цінностей свого народу та інших народів, які проживають на території нашої держави;

- створення освітнього середовища, яке сприяє формуванню національно свідомого громадянина, що усвідомлює необхідність виявляти активну життєву позицію та прагне до її реалізації;

- застосування навичок відповідального ставлення до своїх однолітків, батьків, друзів у щоденному житті, а також уміння працювати в команді, досягати порозуміння та компромісу;

- вивчення історії рідного краю та розвиток таких громадянських якостей, як людяність і працьовитість [43, с. 273].

На уроках молодші школярі знайомляться з інформацією про державні символи та цінності України, навчаються осмислювати свою роль у суспільстві, формують ціннісне ставлення до людини як основи суспільства, розвивають уміння ефективно вибудовувати комунікацію та толерантно ставитися до здобутків інших народів і культур. Вони також вчаться активно діяти, самостійно

знаходити інформацію та правильно використовувати її в життєвих ситуаціях, враховуючи індивідуально-вікові особливості.

Т. Понімaнська вважає, що дитяча література орієнтована на гуманістичні цінності, вчить розрізняти добро і зло, правду і брехню. Книга допомагає сформувати розумне ставлення до права та закону, розуміння необхідності дотримання правопорядку, сформувати міжнаціональну толерантність, а, отже, основи громадянськості загалом [42].

Аналіз сучасних підручників показав, що існує низка казок, які сприяють формуванню громадянських якостей у здобувачів початкової освіти. Наприклад, українська народна казка «Лисичка та Журавель» засуджує нещирі стосунки між друзями, казка «Лісовий майстер» вчить бути щедрими, а персонажі казки «Про двох цапків» навчають розсудливості та поміркованості. Тексти усної народної творчості, авторські твори та ілюстрації допомагають дітям формувати гордість за свій народ. Про видатних українців, гідних представників нашої нації, учні дізнаються з текстів, присвячених Тарасу Григоровичу Шевченку, Івану Яковичу Франку та Лесі Українці [3, с. 6].

На сторінках підручників літературного читання розміщено тексти про красу й неповторність України її історичне минуле, про походження назв міст, відомих людей тощо. Розділи підручників, такі як «Розвивайся, звеселяйся, моя рідна мово…», «Нема без кореня рослини, а нас, людей, без Батьківщини», «Сторінками історії України», «Що було на початку світу», «Як не любить той край…», сприяють формуванню громадянської компетентності молодших школярів. Вивчаючи історію України, діти відкривають для себе основи духовності свого народу. Твори із цих розділів мають значний виховний вплив, зачіпаючи найглибші емоції та формуючи почуття гордості за свій народ, рідну мову та Батьківщину [48, с. 151].

Таким чином, підручники з літературного читання є потужним інструментом формування громадянських якостей у молодших школярів, сприяючи розвитку національної свідомості, гордості за свій народ та любові до Батьківщини.

Засоби розвитку громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання включають такі аспекти:

- культурні та моральні уроки через літературу: використання казок, оповідань та віршів, що передають важливі соціальні та моральні уроки, сприяє формуванню у дітей розуміння цінностей і норм суспільства. Наприклад, казки про чесність, щедрість і толерантність допомагають дітям усвідомлювати важливість цих якостей у щоденному житті;

- ознайомлення з національною спадщиною: читання текстів про національні символи, історичні події та видатних українців дозволяє дітям краще зрозуміти культурну ідентичність та патріотизм. Це допомагає формувати у них гордість за свою країну та її досягнення;

- інтерактивні методи навчання: залучення дітей до активних форм навчання, таких як дискусії, рольові ігри, проєкти на основі прочитаних творів, сприяє розвитку критичного мислення, комунікативних навичок і вміння працювати в команді;

- формування соціальних навичок: аналіз персонажів літературних творів, їхніх вчинків та мотивів допомагає дітям розвивати емпатію, розуміння інших і відповідальність. Обговорення різних ситуацій і виборів героїв дозволяє дітям краще усвідомлювати соціальні норми і моральні принципи;

- розвиток патріотичних почуттів: тексти про історичні події, героїв національної історії та культурні досягнення країни допомагають дітям формувати національну свідомість і почуття гордості за свою Батьківщину; Використання цих засобів на уроках літературного читання допомагає молодшим школярам розвивати ключові аспекти громадянської компетентності та формувати основи для їх активної участі в суспільному житті.

Ефективність формування громадянської компетентності на уроках літературного читання залежить від обраних педагогом технологій, форм і методів навчання та виховання. Сучасні педагоги надають пріоритет активним методам і формам, які базуються на демократичному стилі. Це сприяє розвитку критичного мислення, ініціативи, творчості, а також умінь міркувати,

аналізувати, ставити запитання, шукати відповіді та робити висновки.

Метод проєктів є потужним засобом для формування громадянських якостей, компетентностей та активної громадянської позиції у школярів. Цей підхід забезпечує досягнення основної мети освіти – всебічний інтелектуальний і моральний розвиток особистості, сприяючи розвитку критичного і творчого мислення та навичок роботи з інформацією.

Метод проєктів, як освітня технологія, являє собою комплекс навчально-пізнавальних прийомів, завдяки яким учні здобувають знання та навички через планування та самостійне виконання практичних завдань, з подальшою презентацією результатів. Проєктна методика базується на принципах педагогіки прагматизму, що реалізує концепцію «навчання через діяльність», де діяльність є активною та творчою роботою учнів.

Дослідниця О. Мальцева зазначає, що метод проєктів є новаторським у педагогічній методиці. Він дає змогу враховувати індивідуальні особливості кожного учня, реалізуючи особистісно-орієнтований підхід у навчанні. Цей підхід ґрунтується на індивідуальних характеристиках, попередньому досвіді, а також рівні розумового, духовного і фізичного розвитку дитини [31].

У своїй праці О. Онопрієнко зазначає, що в проєкті найбільше значення має аналіз певної ситуації. Проєкт майже завжди спрямований на досягнення значущого результату, який впливає на ситуацію, що стала основою задуму. Задум і модель проєкту з’являються, як спосіб впливу на ситуацію, форма розуміння цієї ситуації. Якщо вдалося визначити суть ситуації під час аналізу, діяльність буде успішною. Однак, якщо важливі аспекти упущені, кінцевий результат не відповідатиме поставленій меті. Ця особливість робить проєкт чутливим до моделювання ситуації. Щоб змоделювати ситуацію, необхідно знати її максимально детально, що становить інформаційний аспект проєктування [37].

О. Ліннік зазначає, що метод проєктів, розглянутий, як педагогічна технологія, являє собою комплексну методологію, яка включає різноманітні підходи. Це не просто один метод, а поєднання дослідницьких, пошукових,

проблемних та творчих методів. Такий підхід дозволяє забезпечити багатогранне навчання, яке сприяє всебічному розвитку учнів [28]. Наприклад, дослідницькі методи заохочують учнів до глибокого вивчення теми, пошукові методи стимулюють самостійне знаходження інформації, проблемні методи розвивають критичне мислення через розв'язання складних завдань, а творчі методи сприяють розвитку креативності та інноваційного мислення. Усі ці компоненти працюють разом, забезпечуючи ефективне навчання і сприяючи формуванню в школярів необхідних навичок для подальшого особистісного та академічного розвитку.

Аналіз висновків різних досліджень показав, що метод проєктів активізує пізнавальну діяльність молодших школярів, стимулює розвиток їх творчих здібностей і самостійності, а також підвищує рівень мотивації. Л. Орлова стверджує, що цей метод також сприяє формуванню таких особистісних якостей, як комунікабельність, толерантність до чужої думки, відповідальність за слова та дії, а також заохочує до самореалізації та самоосвіти [38].

Ефективним засобом розвитку громадянської компетентності в початкових класах також є впровадження інтерактивних методів навчання. Використання інтерактивних методів дає можливість приділити увагу кожному учню. Працюючи в групах або парах, школярі самостійно вирішують доступні для них завдання, виступають у ролі дослідників і спільно долають труднощі на шляху до досягнення мети. Крім того, інтерактивні форми навчання сприяють розвитку комунікативних умінь та навичок, а також допомагають встановлювати емоційні контакти між учнями. Проблема використання інтерактивних методів навчання висвітлена в працях Т. Кравченко, А. Мартинець, Л. Пірожeнко, О. Пометун, М. Скрипник та ін.

Інтерактивні методи відрізняються тим, що за їх використання кожен учень може мати свій погляд, висловлювати його та захищати, погоджуватися чи не погоджуватися з думкою своїх товаришів, висловлювати власне ставлення до явищ та предметів довкілля. Не менш важливо, що тут відбувається діалог між учителем та учнями, що говорить про їх уміння слухати та чути один одного,

надавати один одному допомогу [58].

Вчитель, використовуючи ці методи, не закладає, не демонструє дітям готові знання, а організовує їх активну розумову та пізнавальну діяльність, даючи водночас можливість здійснити самоаналіз. Найголовніше те, що інтерактивні методи навчання розв'язують головне завдання, сформульоване в концепції НУШ – навчити молодшого школяра вчитися [24].

Інтерактивне навчання організовується через використання дидактичних і рольових ігор, моделювання життєвих ситуацій та створення проблемних ситуацій для учнів. Розв'язання певних проблем відбувається переважно в груповій формі, де навчання здійснюється однією людиною для групи учнів, або ж всі учні працюють над одним завданням з наступним контролем результатів.

На наш погляд, ефективно починати з простих інтерактивних технологій, таких як робота в парах і малих групах, поступово переходячи до складніших форм. Дослідники О. Пометун і Л. Пироженко класифікували інтерактивні методи навчання на чотири основні групи: групове навчання, фронтальне навчання, навчання в грі та навчання в дискусії [41]. Цей підхід дозволяє різноманітно підходити до процесу навчання, забезпечуючи індивідуалізацію та розвиток критичного мислення учнів, формуючи в них навички співпраці та ефективної комунікації.

Застосування цих методів на уроках літературного читання сприяє глибокому залученню учнів у навчальний процес, підвищує їх мотивацію та сприяє розвитку креативності. Важливо також зазначити, що інтерактивні методи допомагають учням розвивати соціальні навички, такі як вміння працювати в команді, слухати й поважати думки інших, а також брати відповідальність за власні слова та дії. Ці навички є невід'ємною частиною формування громадянської компетентності, яка є однією з ключових цілей сучасної освіти.

Групова навчальна діяльність передбачає організацію навчання в невеликих групах учнів, які об'єднані спільною навчальною метою. До методів групового навчання належать робота в парах, ротаційні трійки, метод «Два –

чотири – всі разом», робота в малих групах, а також метод «Акваріум».

Фронтальні інтерактивні методи передбачають одночасну спільну роботу всього класу. Серед таких методів можна виділити обговорення проблеми в загальному колі, що включає такі техніки, як «Мікрофон», «Незакінчені речення», «Мозковий штурм», «Навчаючи – вчуся», «Дерево рішень» та інші. Ці методи дають змогу всім учням одночасно брати участь у навчальному процесі, обмінюватися думками та ідеями, спільно шукати рішення і відповідати на запитання.

До методів навчання через гру на уроках літературного читання, як зазначає Н. Зюкіна, належать різноманітні імітаційні вправи, рольові ігри та драматизації. Ці методи надають учням максимальну свободу для інтелектуальної діяльності, що стимулює їхню креативність та самостійність. У такій моделі навчання вчитель виступає в ролі інструктора, судді-рефері, тренера або ведучого, координуючи процес та спрямовуючи учнів у потрібному напрямку. Метод навчання через дискусію є важливим засобом розвитку пізнавальної діяльності учнів та формування громадянської компетентності. Дискусія, як форма широкого публічного обговорення спірного питання, сприяє розвитку критичного мислення, дає змогу учням визначити власну позицію, формує навички відстоювання особистої думки та поглиблює знання з конкретної проблеми. Серед методів навчання через дискусію можна виділити такі техніки, як «Метод ПРЕС», «Обери позицію», «Зміни позицію», «Ток-шоу» та «Дебати» [18].

Візуалізація є ще одним ефективним засобом формування громадянської компетентності в молодших школярів на уроках літературного читання. Вона дає змогу учням краще засвоювати інформацію, оскільки задіює зоровий канал сприймання, що робить навчання інтерактивним і захопливим. Використання різних візуальних методів, таких як інфографіка, схеми, діаграми, малюнки та анімації, допомагає учням краще зрозуміти складні концепції та ідеї, пов’язані з громадянською освітою.

Проблема візуалізації широко висвітлювалася і обґрунтовувалася в працях

Дж. Песталоцці. Швейцарський педагог визначив, що візуалізація є абсолютною основою всіх знань. Вона сприяє розвитку мислення та мовлення, забезпечуючи поступовий перехід від часткового до цілісного. Песталоцці вважав візуалізацію найважливішою умовою початкової освіти. Згідно з його концепцією, слід виділяти найзрозуміліші та конкретні для дитини елементи, які доступні для спостереження або пов'язані з її попередніми знаннями [60].

Реалізація принципу візуалізації в процесі формування громадянської компетентності молодших школярів передбачає створення, доповнення, збагачення та розширення чуттєвих образів і уявлень дітей про довкілля. Це здійснюється через цілеспрямоване пряме і опосередковане чуттєве сприймання. Реалізація цього принципу включає використання засобів візуалізації, які об'єктивно визначаються чуттєвими ознаками та властивостями природних об'єктів, їх часовим і просторовим розташуванням, змінами в об'єктах та явищах, а також змістом процесу формування громадянської компетентності в початковій школі.

Візуалізація інформації відображає реакцію освіти на швидкий розвиток і зміни в суспільстві, а також відповідає на потреби сучасних освітніх стандартів. У методичних рекомендаціях Нової української школи цей підхід реалізується через використання різноманітних графічних інструментів, таких як Т-схеми, сітки Альвермана, шкали ставлення «Так-Ні», таблиці ЗХД (Знати-Хотіти дізнатися-Дізнатися), понятійні таблиці, таблиці «Аналіз ознак поняття», діаграми Вена, циклічні діаграми, деревоподібні діаграми та ментальні карти, а також схема «Риб'ячий скелет» (Fishbone) [44]. Ці інструменти служать для створення чіткої, структурованої та доступної інформації, що допомагає учням краще орієнтуватися в навчальному матеріалі.

Окрім графічних аналізаторів, важливу роль відіграють супровідні наочні матеріали, які застосовуються в межах інноваційних навчальних технологій, таких як кероване читання, мозкова атака, асоціативний кущ і інші. Ці матеріали забезпечують інтерактивний підхід до навчання, сприяють глибшому розумінню і засвоєнню знань, активізують навчальний процес.

Сьогодні існує широкий вибір форм візуалізації навчального матеріалу для уроків літературного читання, особливо в цифровому форматі. До електронних форм візуалізації можна віднести комп'ютерні презентації, відео та аудіо матеріали, зображення, діаграми, схеми, графіки, інтелект-карти, хмари слів тощо. Розглянемо детальніше деякі з них.

Інтелект-карта є потужним інструментом для розвитку інтелекту, мовлення та мислення учнів під час уроків літературного читання. Ця технологія ідеально відповідає особливостям сприймання та мислення молодших школярів, які краще засвоюють інформацію через наочно-образні методи. Як зазначає дослідниця Н. Горопаха, враховуючи вікові особливості учнів початкових класів, створення інтелект-карт є цікавим і захопливим заняттям. Це заняття сприяє розвитку фантазії та креативності у процесі малювання та оформлення карти, а також стимулює роздуми про етапи її створення. Завдяки активізації пізнавальних процесів і інтелектуальної діяльності учнів, робота з інтелект-картами також підтримує розвиток їхньої творчості [11].

Л. Бондаревська вважає, що робота з інтелект-картами під час формування громадянської компетентності учнів включає розвиток навичок самостійного пошуку, групування та систематизації необхідної інформації. Це передбачає вміння виділяти суттєві аспекти для створення доречних асоціативних зв'язків між поняттями, що стосуються конкретної теми. Учні також вчаться ефективно використовувати інтернет-ресурси та підручники, а також організовувати свою діяльність і планувати час. Ця діяльність сприяє розвитку командної роботи, ефективної взаємодії з однокласниками під час виконання завдань, а також уміння слухати та враховувати думки інших у процесі спільної роботи [6].

Цей метод має безліч переваг порівняно з традиційними способами запису. На відміну від лінійного тексту, ментальні карти не лише фіксують факти, а й ілюструють їх взаємозв'язки, що забезпечує швидше і глибше розуміння матеріалу.

Ментальні карти можуть бути корисні на різних етапах уроку:

- вивчення нового матеріалу – ментальні карти допомагають пояснити

складні поняття, організовуючи їх у структурований і зрозумілий вигляд;

- закріплення матеріалу – вони сприяють закріпленню нових понять у пам'яті учнів;

- перевірка та узагальнення знань – ментальні карти дозволяють перевірити знання і виявити, які аспекти матеріалу ще потребують уваги [39]. Цей метод також можна успішно використовувати для мозкового штурму, планування уроків, організації проєктів, творчих завдань тощо.

Ментальні карти особливо корисні для самостійної підготовки учнів до уроків. Вони дають змогу учням конспектувати матеріал, розробляти план відповіді, графічно відображати досліджувані концепції та літературні твори. Також їх можна використовувати для аналізу і запам'ятовування історичних подій, явищ, роботи над проєктами та написання творів [21].

Наступним засобом візуалізації є скрайбінг. Скрайбінг (від англ. Scribe – «писати») – це сучасна техніка презентації, розроблена британським художником Ендрю Парком для однієї з британських організацій з наукових досліджень. Вона передбачає супроводження доповіді спікера ілюстраціями, які створюються на білій дошці фломастерами прямо під час виступу. Такий підхід дозволяє слухачам одночасно слухати і бачити інформацію, що значно полегшує її сприймання.

Згідно з І. Андрощуком, скрайбінг-презентації мають такі ключові переваги:

- ефективність і новизна в поданні інформації;

- універсальність, стислість і виразність візуалізації;

- полегшення засвоєння та запам'ятовування основних моментів;

- можливість безперервної комунікації з учнями під час перегляду;

- можливість повторного використання та забезпечення ефекту паралельного проходження [1].

Створення скрайбінгу учнями має широкий потенціал для формування громадянської компетентності на уроках літературного читання. Наприклад, до віршів таких авторів, як Тарас Шевченко «Світає, край неба палає», «І досі

сниться: під горою…».

А. Рохмаїл виявив, що скрайбінг є ефективним для ілюстрації біографічних розповідей, покращення сприймання та розуміння художніх творів, а також для вивчення віршів і переказів оповідань та казок. Було встановлено, що для вчителя зручніше використовувати готовий відеоскрайбінг, тоді як онлайн-скрайбінг, який потребує спеціальних онлайн-сервісів, таких як PowToon, виявляється більш привабливим для учнів [47, с. 46].

Наступним засобом є метаплан. Метод метаплан є способом проведення дискусій, який дозволяє візуально відобразити їх хід і включає елементи мозкової атаки, аналізу випадків (ситуацій) і гри. Цей метод допомагає структурувати групові обговорення, аналізувати ситуації, обмінюватися думками, збирати інформацію по конкретному питанню і приймати колективні рішення. Він універсальний і може бути використаний в будь-якій сфері, де необхідно структуроване обговорення проблеми і пошук рішень [33].

Методика передбачає колективну творчу діяльність, що є важливим аспектом формування громадянської компетентності на уроках літературного читання, оскільки навички ефективної командної роботи, розподілу обов'язків і оцінки внеску кожного члена команди є ключовими для учнів. Перевага «метаплану» полягає в тому, що всі учасники мають можливість висловити свою думку кілька разів, що сприяє взаємодії, підвищує активність і ефективність обговорення. Метод також допомагає виявити творчих, активних та ініціативних учнів та дає можливість менш впевненим учням розкрити свої здібності. У результаті використання «метаплану» формується колективне рішення, яке є підсумком роботи всієї групи. Цю технологію як і метод створення ментальних карт можна інтегрувати в структуру будь-якого заняття.

Таким чином, ефективність формування громадянської компетентності учнів на уроках літературного читання забезпечується реалізацією принципу особистісно-орієнтованого підходу в освітньому процесі початкової школи. Це включає використання потенціалу програми навчального предмета, зміст якого розкриває відносини людини і суспільства, а також можливостей виявлення не

тільки змістовних, але й ціннісних орієнтирів людського існування. Особистість має усвідомити та впорядкувати свої відносини з соціальним середовищем, окремими соціальними інститутами та суспільством загалом.

Метод проєктів є потужним інструментом для формування громадянських якостей, критичного та творчого мислення учнів, завдяки своїй практичній спрямованості та особистісно-орієнтованому підходу. Він включає аналіз ситуацій, дослідницьку діяльність і групову роботу, що сприяє розвитку навичок самоорганізації та командної роботи. Інтерактивні методи навчання, такі як рольові ігри, групові обговорення та дискусії, активізують пізнавальну діяльність учнів і сприяють розвитку комунікативних навичок. Візуалізація через інтелект-карти, скрайбінг та інші графічні інструменти робить навчання більш зрозумілим і захопливим, підвищуючи ефективність засвоєння інформації. Застосування цих методів на уроках літературного читання сприяє глибшому розумінню матеріалу, розвитку критичного мислення і формуванню громадянської компетентності в молодших школярів.

РОЗДІЛ 2
ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ В 3 КЛАСІ

2.1. Стан сформованості громадянської компетентності в молодших школярів

У сучасному контексті розвитку освіти формування громадянської компетентності в молодших школярів є важливою складовою завдань державної освітньої політики. Це завдання слід розв’язувати вже на початкових етапах навчання, щоб закласти основи для подальшого розвитку активної і відповідальної громадянської позиції.

У межах нашого дослідження ми визначили три ключові етапи комплексної дослідно-експериментальної роботи з формування громадянської компетентності в молодших школярів. Перший етап – констатувальний, що включає первинне оцінювання рівня сформованості громадянської компетентності. Другий етап – формувальний, який передбачає реалізацію педагогічних умов з розвитку громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання в 3 класі. Третій етап – контрольний, який передбачав оцінку досягнутого прогресу, перевірку ефективності впроваджених заходів. Цей підхід дає змогу систематично і поетапно працювати над формуванням громадянської компетентності учнів, що є критично важливим для успішного формування їхньої особистості та соціальної активності.

Дослідно-експериментальну роботу було здійснено на базі Запорізької початкової школи «Барвінок». У дослідженні брали участь учні 3-А класу в кількості 26 осіб, які склали експериментальну групу та учні 3-Б класу в кількості 29 осіб – контрольна група.

Мета констатувального етапу дослідження – визначення стану

сформованості громадянської компетентності в молодших школярів.

Для досягнення мети було визначено наступні завдання дослідження:

- визначити та обґрунтувати критерії та показники сформованості громадянської компетентності в молодших школярів;

- дібрати діагностичні завдання для діагностики сформованості громадянської компетентності в молодших школярів з урахуванням визначених критеріїв;

- провести діагностику сформованості громадянської компетентності молодших школярів;

- проаналізувати результати констатувального етапу дослідження та визначити рівні сформованості громадянської компетентності молодших школярів.

На основі аналізу наукової літератури з проблеми дослідження було визначено критерії сформованості громадянської компетентності молодших школярів, які детальніше представлені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Критерії і показники сформованості громадянської компетентності молодших школярів

Критерій	Показник
Когнітивний	учень має розуміти свою національну приналежність, знати культуру та традиції свого народу, а також національні символи. Це включає знання державної символіки, зокрема, герба, прапора та гімну, а також знання державних свят і вміння досліджувати історичне минуле. Важливо, щоб школяр не лише знав слова і музику гімну своєї країни, але й розумів і приймав традиції, пов’язані з його виконанням. Учень має знати герб своєї країни, розуміти символічне значення його складових елементів та вміти розпізнавати всі деталі зображення цього символу. Він повинен усвідомлювати

Продовження таблиці 2.1

	важливість державної символіки для своєї країни і розуміти, що держава надає особливого значення цим атрибутам, засновуючи офіційні свята, такі як День Державного Прапора України
Поведінковий	навички взаємодії та співпраці з іншими, демонстрація рис поведінки, характерних для рідного народу, позитивне ставлення до всіх громадян України. Учні мають вміти вести діалог на основі рівноправних відносин, взаємної поваги та прийняття, конструктивно вирішувати конфлікти, висловлювати та відстоювати власну думку, приймати думки інших, висувати свої ініціативи, планувати та організовувати громадські справи, посильні для молодшого шкільного віку
Ціннісний	усвідомлення цінності патріотизму, активної громадянської позиції та самоповаги, а також наявність сформованої системи загальнокультурних (загальнолюдських) цінностей, таких як життя, творчість, краса, істина, почуття справедливості, совість, щастя, добро, обов’язок, відповідальність, честь, гідність та інші, є ключовими аспектами. Важливо розуміти значущість та різноманітність культурних надбань людства, об’єктивно оцінювати власну поведінку та вчинки, мати толерантне ставлення інших володіти сформованою системою громадянських цінностей

Для проведення якісного дослідження було визначено та охарактеризовано рівні сформованості громадянської компетентності молодших школярів, що базуються на трьох основних критеріях: когнітивному, поведінковому та ціннісному (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Рівні сформованості громадянської компетентності молодших школярів

Рівень	Характеристика
Високий	учень має глибокі знання про національні символи та їх значення, вільно орієнтуються в історії та культурі своєї країни, знає права та обов'язки громадянина; активно бере участь у громадських та шкільних заходах, проявляє ініціативу та здатність організовувати інших, ефективно співпрацює з однолітками, конструктивно розв'язує конфлікти, діють відповідально та з повагою до інших; демонструє стійке почуття патріотизму, глибоку повагу до національних та загальнолюдських цінностей, толерантне ставлення до інших, усвідомлює значущість культурної спадщини, має розвинене почуття самоповаги та гідності
Достатній	учень добре знає основні національні символи та може пояснити їх значення, володіє знаннями про основні права та обов'язки громадянина, має чітке уявлення про важливі історичні події та їх значення, хоча не завжди здатний глибоко аналізувати їх наслідки; учень активно бере участь у колективних заходах та проявляє ініціативу, хоч іноді потребує підтримки, має розвинені навички співпраці та взаємодії з однолітками, здатний організовувати та брати участь у громадських справах, уміє конструктивно розв'язувати конфлікти; учень добре усвідомлює та цінує загальнокультурні та громадянські цінності, такі як патріотизм, честь, гідність та відповідальність, демонструє стійке почуття патріотизму та самоповаги у своїх діях та поведінці, проявляє толерантне ставлення до інших, поважає права та свободи інших

Продовження таблиці 2.2

Середній	учень знає основні національні символи та їх значення, володіє базовими знаннями про права та обов'язки громадянина, має уявлення про важливі історичні події, але потребує додаткового роз'яснення для глибшого розуміння; учень бере участь у колективних заходах, проте ініціативність проявляється нерегулярно, уміє співпрацювати з однолітками, але може потребувати підтримки для організації громадських справ, має базові навички розв'язання конфліктів; розуміє та поважає загальнокультурні та громадянські цінності, проявляє патріотизм, але його дії не завжди послідовні, не завжди проявляє толерантність інших, потребує допомоги у складних ситуаціях
Низький	учень має обмежені знання про національні символи та їх значення, володіє поверхневими знаннями про права та обов'язки громадянина, має обмежене уявлення про важливі історичні події; рідко бере участь у колективних заходах, ініціативу практично не проявляє, має труднощі у співпраці з однолітками та організації громадських справ, не вміє конструктивно розв'язуваати конфлікти; слабо усвідомлює загальнокультурні та громадянські цінності, проявляє низький рівень патріотизму, дії не завжди відповідають загальноприйнятим нормам, проявляє обмежену толерантність до інших

Діагностику дітей проводили згідно із загальнодидактичними принципами, серед яких: індивідуальний підхід, послідовність, онтогенетичний принцип (урахування етапів формування психічних функцій в процесі індивідуального розвитку дитини), системність, структурно-динамічне вивчення, комплексність та діяльнісний підхід (урахування провідної діяльності дітей). Для дітей контрольної та експериментальної групи було використано однакові діагностичні завдання.

Перший критерій сформованості громадянської компетентності – когнітивний (пізнавальний). Показниками його сформованості будуть: уявлення про свою національну приналежність; знання культури та традицій рідного народу; знання національних символів; знання державної символіки (герб, прапор, гімн), знання державних свят.

Учень має не тільки знати слова та музику гімну своєї країни, але й розуміти та приймати традиції, пов'язані з виконанням гімну. Учень має знати герб країни, символічне значення його складових, уміти розпізнавати всі деталі зображення даного атрибута. Школяр має розуміти важливість державної символіки для своєї країни та усвідомлювати, що держава підкреслює особливу значущість атрибутів країни.

Для визначення рівня сформованості громадянської компетентності за когнітивним критерієм було використано анкетування (додаток А). Анкета складається з 21 питання, що охоплюють різні аспекти знань про Україну, її історію, культуру та державні символи. Кожне питання оцінюється в 1 бал. Таким чином, максимальна кількість балів, яку можна отримати за анкету, становить 21 бал. Оцінювання анкети виконано за допомогою наступної системи балів та рівнів:

- високий рівень (від 18 до 21 балів) – відмінні знання з усіх питань анкети. Учень демонструє глибоке розуміння теми, правильні та повні відповіді;

- достатній рівень (від 14 до 17 балів) – хороші знання з більшості питань анкети. Учень дає правильні відповіді на більшість запитань, можливі незначні неточності;

- середній рівень (від 8 до 13 балів) – посередні знання з теми. Учень відповідає правильно на деякі запитання, проте є значні прогалини в знаннях, частина відповідей неповні або неточні;

- низький рівень (від 0 до 7 балів) – учень відповідає правильно на незначну кількість запитань, більшість відповідей неправильні або відсутні.

На рис. 2.1 представлено рівні сформованості громадянської компетентності молодших школярів за когнітивним критерієм.

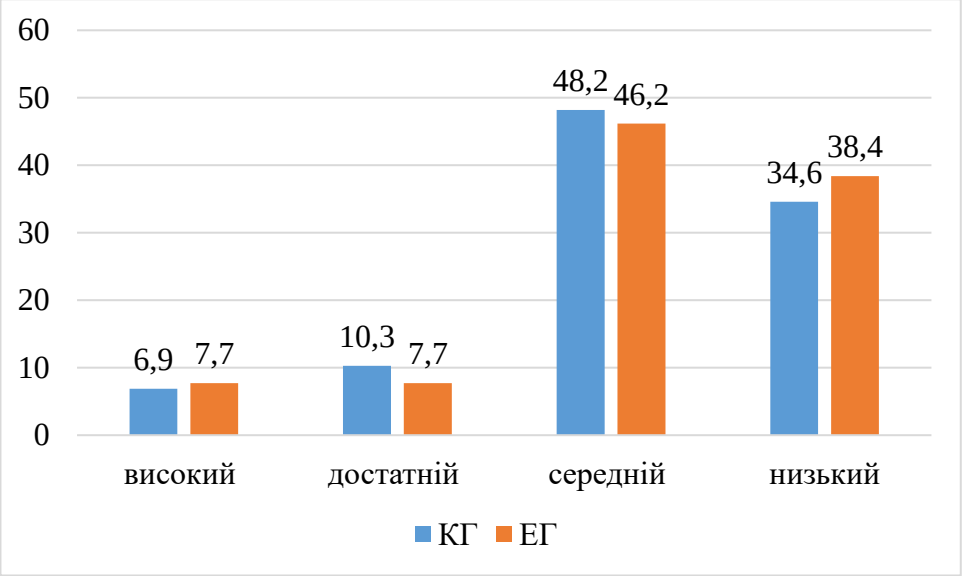

Рисунок 2.1. Рівні сформованості громадянської компетентності молодших школярів за когнітивним критерієм, %

Як видно з рис. 2.1 високий рівень сформованості громадянської компетентності молодших школярів за когнітивним критерієм мають 6,9% досліджуваних в КГ та 7,7% в ЕГ. Ці учні демонструють відмінні знання про державні та народні символи, свята та інші аспекти, пов'язані з громадянською освітою. Достатній рівень було виявлено в 10,3% учнів у КГ та 7,7% в ЕГ. Учні добре ознайомлені з основними національними символами України та можуть упевнено пояснити їх значення. Крім того, учні мають чітке уявлення про важливі історичні події та їх значення для розвитку країни. Вони знають ключові моменти національної історії, розуміють їхній вплив на сучасне суспільство. Проте, хоча учні і демонструє обізнаність у цих питаннях, їм іноді не вистачає навичок для глибокого аналізу наслідків цих подій. Це означає, що учні здатні розповідати про факти, але їм потрібен додатковий розвиток аналітичних навичок, щоб глибше розуміти причинно-наслідкові зв'язки.

Середній рівень було виявлено в 48,2% учнів у КГ та 46,2% в ЕГ. Ці учні мають певні знання про державну символіку, гімну. У них виникають труднощі у визначення символічного значення. Діти мають труднощі при поясненні традицій, не знають офіційних свят та дат їх святкування.

Низький рівень було виявлено в 34,6% учнів у КГ та 38,4% в ЕГ. Учні

характеризуються відсутністю уявлень про традиції, державні та народні символи. Не проявляють інтересу до історії своєї країни.

Другий критерій сформованості громадянської компетентності – діяльнісний (поведінковий). Показниками його сформованості будуть: прояв властивих рідному народу характеристик поведінки; позитивні дії стосовно всіх громадян України та інших народів; дбайливе ставлення до природи; прояв властивих рідному народу рис поведінки; уміння вести діалог на основі рівноправних взаємовідносин та взаємної поваги та прийняття; уміння конструктивно розв’язувати конфлікти.

При дослідженні сформованості громадянської компетентності за поведінковим критерієм у 3 класі важливим та актуальним залишається розгляд питання про включення учня до колективу соціальної групи – класу. Необхідно дослідити його усвідомлення значення взаємин всередині сім’ї. Учень уже самостійно може розв’язати питання про власну участь у різних заходах, допомозі батькам чи усвідомлено займає пасивну позицію. Дитина добре знає, які її дії викличуть схвалення дорослих, а які ні. Ураховуючи достатній рівень самоконтролю моральної поведінки, значно зростає небезпека прояву в дитини прагнення діяти згідно із соціально бажаними зразками поведінки, тобто робити тільки те, за що хвалитимуть, незалежно від порушення чи дотримання моральних норм. У таких ситуаціях для учня важливий є не сам моральний вчинок, а лише факт досягнення соціально бажаного результату. У зв’язку з цим необхідно звертати особливу увагу на справжню мотивацію моральної поведінки дитини, відстежувати перші прояви її порушення. Також важливим є прищеплення почуття поваги до старших поколінь, допомоги слабким та співчуття їм, дбайливе ставлення до природи.

Діяльнісний (поведінковий) критерій було досліджено за допомогою анкети самооцінки рівня сформованості поведінки, яка включала 9 розділів («Я і природа», «Я та історія Батьківщини», «Я та школа», «Я і моя мала Батьківщина», «Я та батьки», «Я і праця», «Я і повага до старших поколінь», «Я і друзі», «Я і допомога іншим») з п’ятьма варіантами відповідей у

кожному (додаток Б). Учень у кожному з розділів має обрами найхарактернішу для себе манеру поведінки залежно переконань, моральних уявлень та поведінки в суспільстві. Рівень сформованості за цим критерієм визначається набраною кількістю балів:

- високий рівень (36-45 балів) – передбачає активну позицію школяра у взаємовідносинах з однолітками, успішну взаємодію з іншими членами колективу, уміння будувати довірчі, дружні взаємини. Дитина усвідомлює важливість сумлінного виконання своїх обов'язків, особливу увагу приділяє суспільним справам, любить і поважає свою сім'ю та батьків, цікавиться історією Батьківщини та рідного краю, особисті інтереси не вступають у конфлікт з громадськими;

- достатній рівень (30-35 балів) – мотивація до добрих вчинків та всебічного розвитку молодшого школяра. Передбачає стабільне виконання учнями своїх обов'язків, участь у класних та громадських заходах. Дитина проявляє активність у соціальних взаємодіях і взаємодіє з однолітками на рівних. Проявляє інтерес до загальних справ класу і колективних досягнень, однак іноді може потребувати додаткового стимулювання для активної участі. Дитина проявляє повагу до сім'ї і батьків, має базові знання про історію рідного краю та Батьківщини, проте цей інтерес може бути обмеженим. Особисті інтереси можуть іноді суперечити суспільним справам, але загалом дитина справляється з виконанням своїх обов'язків і активно бере участь у колективній діяльності;

- середній рівень (20-29 балів) – передбачає не завжди сумлінне виконання учнем всіх своїх обов'язків, доручень та завдань колективу, участь у різних заходах. Активність та ініціатива проявляються за наявності власного інтересу. У взаєминах з однолітками знаходиться на рівних, зацікавлений досягненнями та успіхами класу, якщо вони пов'язані з його особистими досягненнями та успіхами. Потребує контролю дорослих.

- низький рівень (9-19 балів) – відсутність інтересу до громадських заходів, справ класу. У дитини складно проходить процес соціалізації, взаємини з однолітками не складаються, виникають конфлікти чи відчуженість. Дитина не

виконує домашні обов'язки, проявляє безвідповідальність. Також відсутній інтерес до історичного минулого своєї Батьківщини.

Рівні сформованості громадянської компетентності молодших школярів за поведінковим критерієм представлено на рис. 2.2.

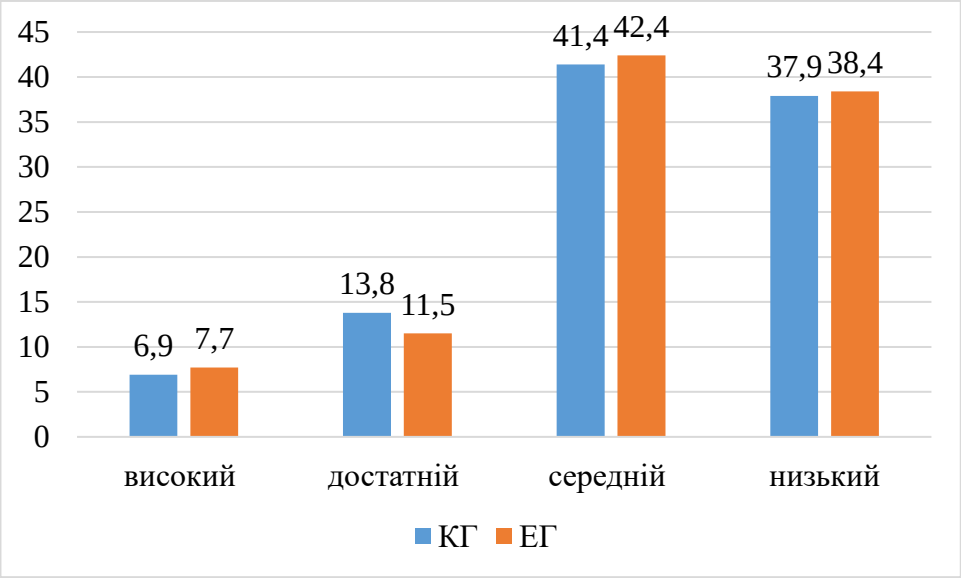

Рисунок 2.2. Рівні сформованості громадянської компетентності молодших школярів за поведінковим критерієм, %

Як видно з рис. 2.2 високий рівень сформованості громадянської компетентності молодших школярів за поведінковим критерієм мають 6,9% досліджуваних в КГ та 7,7% в ЕГ. Це передбачає активну позицію учнів у взаємовідносинах з однолітками, успішну взаємодію з іншими членами колективу. Діти усвідомлюють важливість сумлінного виконання своїх обов'язків, приділяють особливу увагу суспільним справам, люблять і поважають свою сім'ю та батьків, цікавляться історією Батьківщини та рідного краю, їх особисті інтереси не вступають у конфлікт з громадськими.

Достатній рівень було виявлено в 13,8% учнів у КГ та 11,5% в ЕГ. Учні демонструють активність у соціальних взаємодіях і співпрацюють з однолітками на рівних. Вони проявляють інтерес до загальних справ класу та колективних досягнень, хоча іноді можуть потребувати додаткового стимулювання для активної участі. Учні проявляють повагу до своїх сімей і батьків, мають базові знання про історію рідного краю та Батьківщини.

Середній рівень було виявлено в 41,4% учнів у КГ та 42,4% в ЕГ. Учні загалом виконують свої обов'язки, але їх активність і ініціатива потребують додаткової мотивації та контролю з боку дорослих. Низький рівень було виявлено в 37,9% учнів у КГ та 38,4% в ЕГ, що вказує на значні проблеми у сфері соціальної активності, відповідальності і взаємин з оточуючими. Учні потребують значної підтримки та мотивації з боку дорослих для покращення своєї поведінки і залучення до громадського життя.

Третій критерій сформованості громадянської компетентності в молодших школярів – ціннісний. Показниками його сформованості будуть: наявність сформованої системи загальнокультурних (загальнолюдських) цінностей (життя, творчість, краса, істина, почуття справедливості, совість, щастя, добро, обов'язок, відповідальність, честь, гідність тощо); об'єктивне ставлення до власної поведінки та вчинків; наявність сформованої системи громадських цінностей.

До закінчення початкової школи дитина повинна вміти добре будувати свою поведінку згідно із засвоєними моральними нормами, враховувати наслідки своїх вчинків та усвідомлювати свої справжні наміри при здійсненні різних дій – моральних та аморальних. Необхідно виховувати любов до своєї Батьківщини та рідного краю. Дитина має на перше місце ставити такі моральні якості як взаємодопомога, відповідальність, почуття справедливості. Слід вчити дитину поважати оточуючих людей, цінувати їх ставлення до неї.

Для вивчення ціннісного критерію було використано анкету «Незакінчене речення» (додаток В), спрямовану на виявлення ставлення дітей до різних аспектів життя. В анкеті пропонується відповісти на двадцять питань у чотирьох блоках, присвячених ставленню до оточуючих людей, до Батьківщини, до своєї праці, до своєї рідного краю. При обробці результатів відповіді учня поділяються на позитивні, нейтральні та негативні. Кількість позитивних відповідей, тобто набрана кількість балів свідчить про рівні сформованості ціннісного критерію:

- високий рівень (17-20 балів) – домінування моральних мотивів у поведінці – передбачає орієнтацію учня на дотримання моральних норм під час

здійснення моральних вчинків. Дитина не керується корисливими цілями і прагненням уникнути покарання. Школяр займає активну моральну позицію, може протистояти своїм бажанням та ситуаціям, що суперечать засвоєним моральним зразкам поведінки. У дитини сформовано почуття морального обов'язку, моральна поведінка має довільний характер;

- достатній рівень (13-16 балів) сформованості моральних мотивів свідчить про те, що учень дотримується моральних норм, проте його поведінка може бути частково мотивована прагненням уникнути негативних наслідків;

- середній рівень (8-12 балів) – домінування мотивів уникнення покарання. Передбачає орієнтацію учня на спосіб поведінки, що дає змогу уникнути покарання, що ставить під сумнів сам факт моральної поведінки. Школяр займає пасивну моральну позицію: не може протистояти своїм бажанням та ситуаціям, суперечить засвоєним моральним нормам;

- низький рівень (0-7 балів) – домінування мотивів отримання користі.

Рівні сформованості громадянської компетентності молодших школярів за ціннісним критерієм представлено на рис. 2.3.

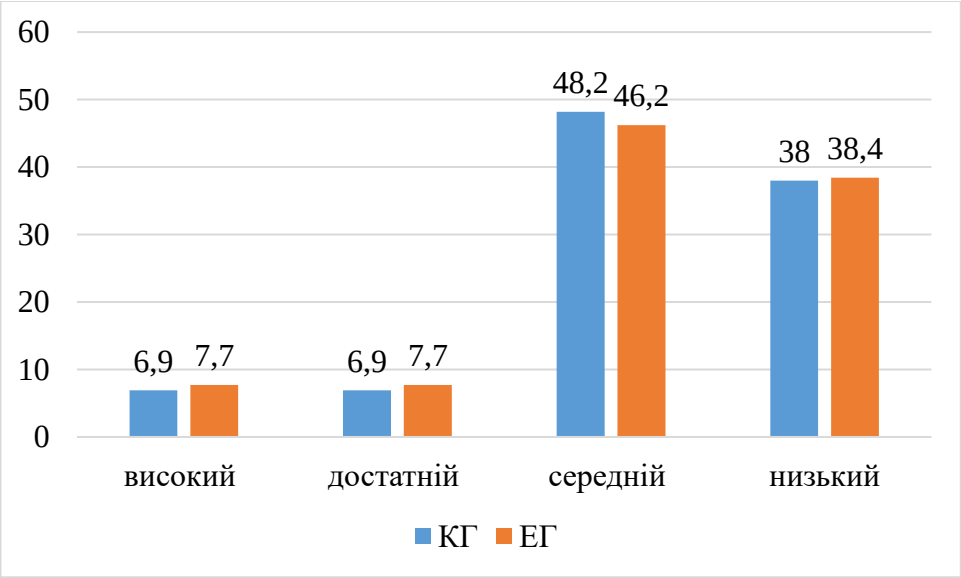

Рисунок 2.3. Рівні сформованості громадянської компетентності молодших школярів за ціннісним критерієм, %

Як видно з рис. 2.3 високий рівень сформованості громадянської компетентності молодших школярів за ціннісним критерієм мають 6,9%

досліджуваних в КГ та 7,7% в ЕГ; достатній рівень було виявлено в 6,9% учнів у КГ та 7,7% в ЕГ; середній рівень було виявлено в 48,2% учнів у КГ та 46,2% в ЕГ; низький рівень було виявлено в 38% учнів у КГ та 38,4% в ЕГ.

За результатами діагностики кожного критерію було визначено загальний рівень сформованості громадянської компетентності (рис. 2.4).

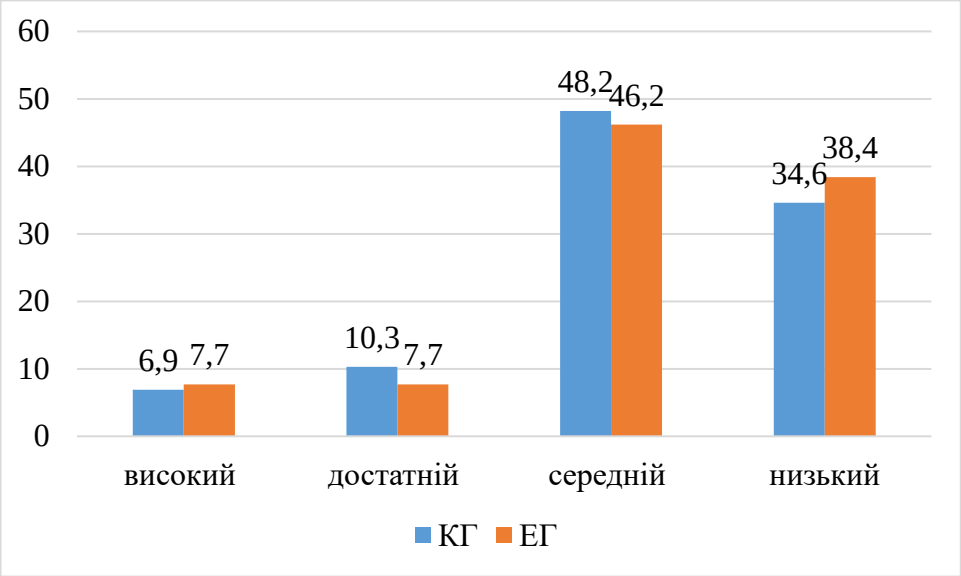

Рисунок 2.4. Рівні сформованості громадянської компетентності молодших школярів, %

Як видно з рис. 2.4 високий рівень сформованості громадянської компетентності молодших школярів за ціннісним критерієм мають 6,9% досліджуваних в КГ та 7,7% в ЕГ. Ці учні володіють ґрунтовними знаннями про історичне минуле свого народу, активно сприймають національні звичаї та обряди як українського, так і інших народів. Вони відчувають необхідність у систематичному освоєнні громадянських знань і здатні самостійно аналізувати події суспільного життя. Ці учні характеризуються розвиненими патріотичними почуттями, високою гуманністю, культурою, добротою та здатністю піклуватися про своїх близьких і друзів. Їх характеризує бережливе ставлення до національної культури і повага до представників інших.

Достатній рівень було виявлено в 10,3% учнів у КГ та 7,7% в ЕГ. Діти старанно виконують громадські доручення, але не проявляють ініціативи або самостійності, і не вміють залучати своїх однокласників до спільної роботи. Учні

цієї групи мають добре розвинене патріотичне почуття і позитивне ставлення до інших народів і націй, проте інколи потребують підтримки вчителя.

Середній рівень було виявлено в 48,2% учнів у КГ та 46,2% в ЕГ. Цей рівень характеризується тим, що учні мають здебільшого правильні знання соціального та історичного змісту. Вони засвоюють норми загальнолюдської та національної культури, проте слабко усвідомлюють їх значення. У своїй діяльності школярі керуються цими гуманістичними настановами та прагнуть розвивати власні моральні якості. Їх мотивує не лише зовнішній вплив вчителя, але й частково внутрішнє бажання.

Низький рівень було виявлено в 38% учнів у КГ та 38,4% в ЕГ. Характерною ознакою цієї групи учнів є відсутність інтересу до вивчення історії та сучасності України, а також до національної культури. Як результат, вони мають нечіткі уявлення про розвиток суспільства та культурну спадщину свого народу. Хоча вони розуміють сутність гуманістичних національних та загальнолюдських цінностей, проте не завжди діють згідно з цими моральними принципами.

На основі результатів з констатувального етапу дослідження можна зробити висновок, що сформованість громадянської компетентності учнів як експериментальної, так і контрольної групи знаходиться переважно на низькому та середньому рівні. Це вказує на потребу в перегляді та удосконаленні підходів і технологій, які використовуються в освітньому процесі. Слід розробити та впровадити педагогічні умови, які сприятимуть ефективнішому формуванню громадянських навичок та знань у молодших школярів. Особливу увагу варто приділити інтеграції громадянського виховання на уроки літературного читання, застосуванню інтерактивних методів навчання та активному залученню учнів до практичної діяльності, яка сприяє розвитку громадянської свідомості та патріотизму.

2.2. Педагогічні умови розвитку громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання в 3 класі

За результатами констатувального етапу дослідження було визначено необхідність проведення формувального етапу, метою якого було розробити та реалізувати педагогічні умови з формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання в 3 класі.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв’язати наступні завдання:

- визначити педагогічні умови, які сприятимуть розвитку громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання в 3 класі;
- дібрати літературні тексти, що відповідають віковим особливостям учнів та мають громадянське спрямування;
- включити твори, що висвітлюють теми патріотизму, прав людини, культурної спадщини та соціальної відповідальності;
- розробити плани уроків, які включають інтерактивні методи навчання;
- упровадити групові проєкти, дискусії, рольові ігри, спрямовані на розвиток громадянської компетентності.
- залучати учнів до обговорення громадянських цінностей, аналізу поведінки літературних героїв та історичних подій;
- організувати діяльність, що сприяє співпраці учнів у групах, підтримці однолітків та взаємодопомозі;
- заохочувати до спільного виконання завдань, обговорення та презентації результатів роботи;
- застосовувати ілюстрації, відеоматеріали, карти знань та презентації для наочного представлення громадянських тем.

У формувальному етапі дослідження брали участь учні експериментальної групи. Учні працюють за підручником з української мови та читання (2 частина) для 3 класу за О. Савченко.

В основу здійснення реалізації педагогічних умов покладено такі принципи:

- принцип послідовності передбачає планування досліджуваного пізнавального матеріалу по черзі (від простого до складного), щоб діти у певній системі засвоювали знання поступово;

- принцип особистісно-орієнтованого спілкування – індивідуальний розвиток, у процесі навчання діти виступають як активні дослідники світу разом з педагогом, а не просто пасивно переймають його досвід. Партнерство, співробітництво та взаємодія, переважні форми спілкування з дітьми;

- принцип тематичного планування використаного матеріалу має на увазі подачу досліджуваного матеріалу за тематичними блоками;

- принцип наочності – широке розуміння належного матеріалу наочності: фотографії пейзажів, ілюстрації, пам’яток і т.д.;

- принцип цікавості – принцип розвиває в дітей молодшого шкільного віку прагнення виконувати запропоновані види завдань, прагнути до досягнення результату і тому, матеріал, що вивчається, повинен бути цікавим, захоплюючим для дітей;

- принцип доступності – передбачає урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей під час подачі матеріалу.

Нами було визначено педагогічні умови з формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання в 3 класі. Розглянемо детальніше кожну з них.

Першою педагогічною умовою є збагачення уроків літературного читання національно-патріотичним змістом. Реалізація цієї педагогічної умови з формування громадянської компетентності молодших школярів відбувалася через: включення текстів, що висвітлюють теми патріотизму, прав людини, культурної спадщини та соціальної відповідальності; використання літературних творів, які відображають життя видатних особистостей, що внесли значний вклад у розвиток суспільства та культури.

Реалізацію першої педагогічної умови здійснювали під час вивчення розділу «Як не любити свій край!». На уроках літературного читання учні ознайомилися з віршами В. Гринько «Рідний край» (спонукає до роздумів про

любов до рідної землі), О. Палійчук «Київ» (викликає почуття гордості за столицю України), Д. Телкової «Героям» (присвячений вшануванню героїв, які боролися за свободу та незалежність), М. Малолікко «Воїнові, який захищає вітчизну» (виховує повагу до захисників Батьківщини), Н. Поклад «Гарно жити у селі» (розповідає про красу та цінність життя в українському селі), М. Вінграновського «Сама собою річка ця тече» (навчає бачити красу рідної природи). Крім того, у межах цього розділу учні ознайомилися з творами О. Кротюк «Наші скарби (музей просто неба)» (знайомить учнів з багатством національної культури та історії), Т. Щербаченко «Український лицар» (розповідає про відомого лицаря – Т. Шевченка) та Н. Олійник «Гончарики з Опішного» (розповідає про традиційне українське ремесло та його значення для національної культури).

У межах реалізацій першої педагогічної умови було проведено урок позакласного читання на тему «Сучасна патріотична поезія». На початку уроку учні проспівали гімн України. Епіграфом уроку стали слова В. Сосюри «Всім серцем любіть Україну свою, і вічні ми будемо з нею!». Діти склали асоціативний кущ до слова Україна, також на уроці розглянули прислів'я, приказки та афоризми про рідний край і Батьківщину. Провели словникову роботу зі слів патріот, менталітет, ностальгія.

Разом з учнями було визначено складові патріотичних почуттів:

- повага до історії, культури, традицій, вірувань та менталітету;
- шанування рідної мови, традицій, звичаїв та обрядів;
- любов до рідної природи;
- захоплення героїчними подвигами як минулого, так і сучасності;
- гордість за досягнення країни та переживання за її невдачі;
- відчуття ностальгії при розлуці з Батьківщиною;
- відчуття приналежності до своєї держави та її народу.

На уроці розглянули творчість відомих сучасних письменників України: О. Забужко, Л. Костенко, Л. Лук'янець. Вшанували пам'ять загиблих воїнів хвилиною мовчання під пісню «Плине кача». На символічних серцях учні писали

побажання для своєї Батьківщини та воїнів і прикрашали ними карту України. Урок закінчили словами видатного педагога В. Сухомлинського: «Є у світі три речі, з яких ніколи не можна сміятися – патріотизм, справжня любов до жінки і старість!». Домашнє завдання для учнів було написати листа воїну та вивчити вірш, що належить до патріотичної поезії.

Збагачення уроків літературного читання національно-патріотичним змістом сприяє всебічному розвитку громадянської компетентності молодших школярів, формуванню в них почуття гордості за свою країну, усвідомлення соціальної відповідальності та любові до рідних і близьких.

Другою педагогічною умовою було використання інтерактивних методів навчання, дискусій, методів візуалізації на уроках літературного читання з формування громадянської компетентності молодших школярів.

Учні брали на себе ролі героїв літературних творів, що дало змогу їм краще зрозуміти почуття та мотиви персонажів. Наприклад, гра «Суд над героєм», де учні виступали адвокатами, прокурорами та свідками, обговорюючи вчинки героя з погляду громадянських цінностей.

На уроках літературного читання проводили дискусії про прочитані твори, де учні висловлювали свої думки щодо дій персонажів, їх моральних якостей та громадянської позиції. Це сприяло розвитку вміння формулювати та відстоювати власний погляд, а також слухати й поважати думки інших. Також учні брали участь у дебатах на теми, пов’язані з патріотизмом, правами людини та соціальною відповідальністю. Наприклад, дискусії на тему «Що означає бути справжнім патріотом?» або «Як герої літературних творів можуть надихати нас на добрі вчинки?».

Під час вивчення вірша О. Палійчук «Київ» використовували інтерактивну вправу «Незакінчені речення»:

Столиця України – …

Головна вулиця Києва … .

Київ назвали на честь … .

Брати Кия – … .

Сестра Кия – … .

Мозковий штурм для формування громадянської компетентності молодших школярів є важливим педагогічним інструментом, що допомагає дітям розвивати критичне мислення, усвідомлення своєї ролі в суспільстві та навички активної участі в громадському житті. Тому під час вивчення твору Т. Щербаченко «Український лицар» було використано інтерактивну вправу «Мозковий штурм». Учитель ставив учням запитання:

- Хто такий Тарас Шевченко?
- Що ви знаєте про дитинство Тараса Шевченка?
- Які відомі твори Тараса Шевченка ви знаєте?
- Чому Тарас Шевченко є важливим для України?
- Які картини Тараса Шевченка ви бачили чи чули про них?
- Як ми можемо вшановувати пам’ять Тараса Шевченка?

Метод «Прес» є ще одним ефективним інтерактивним методом навчання, який допомагає учням висловлювати свої думки, аргументувати позицію та розвивати навички критичного мислення. Цей метод було використано для обговорення твору Н. Олійник «Гончарики з Опішного». Вчитель ставить головне питання для обговорення: Яке значення має ремесло гончарства для мешканців Опішного? Далі вчитель роздає учням бланки із чотирма частинами для заповнення. Учень починає із чіткого твердження, відповідаючи на запитання («Я вважаю, що ремесло гончарства має велике значення для мешканців Опішного»). Учень пояснює, чому він так вважає («Це тому, що гончарство є традиційним заняттям, яке передається з покоління в покоління і є частиною їхньої культурної спадщини»). Учень наводить приклад або факти, що підкріплюють його твердження («У творі Н. Олійник описується, як мешканці Опішного виготовляють глиняні вироби, які мають великий попит і є символом їхньої майстерності. Також згадується, що гончарство є джерелом заробітку для багатьох родин»). Учень робить висновок, підсумовуючи сказане («Отже, ремесло гончарства не тільки зберігає культурні традиції Опішного, але й забезпечує мешканцям можливість заробляти на життя, роблячи його

невід'ємною частиною їхнього існування»).

Крім того, з метою формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання ми активно використовували методи візуалізації. Наприклад, під час ознайомлення з віршем В. Гринько «Рідний край» було складено хмару слів (рис. 2.5).

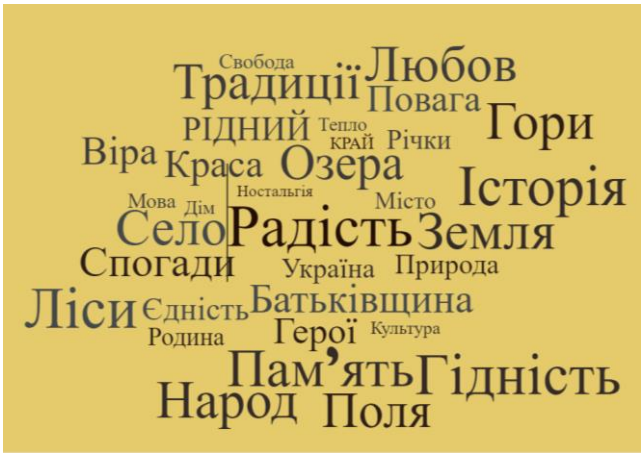

Рисунок 2.5. Хмара слів до слова Батьківщина

Вивчення вірша Д. Телкової «Героям» за допомогою скрайбінгу дало змогу учням виразити свої думки та емоції, пов'язані з твором, і закріпити вивчений матеріал. Вчитель поділив клас на групи. Далі учні обирали фрагменти вірша, який вони хочуть візуалізувати. Приклад скрайбінг-ілюстрацій:

- тема героїзму: учні малюють образи героїв, що символізують мужність та самопожертву;

- почуття гордості: використання яскравих кольорів і символів національної гордості;

- пам'ять та шана: ілюстрації, що зображують пам'ятні місця або символи пам'яті, такі як вічний вогонь.

Після виконання завдання учні представляють свої скрайбінг-ілюстрації перед класом. Кожен учень або група пояснює, чому вони обрали саме цей фрагмент вірша і як вони його візуалізували. Учитель і однокласники ставили питання та обговорювати представлені роботи.

Третьою педагогічною умовою для формування громадянської компетентності молодших школярів було використання проєктної діяльності.

У зв’язку із цим було розроблено проєкт на тему «Моя Батьківщина – Україна». Мета проєкту: формування в молодших школярів громадянської компетентності через поглиблене вивчення історії, культури, традицій України та розвиток почуття національної гордості. Тривалість проєкту – 1 місяць. Реалізація проєкту складалася з таких етапів:

1) підготовчий етап:

- ознайомлення з темою: учні знайомилися з темою проєкту, обговорили її значущість та спланували дослідження;

- розподіл учнів на групи, кожна з яких отримує своє завдання;

- визначення завдань. Учитель разом з учнями визначив ключові питання для дослідження: історія України, видатні постаті, культура та традиції, природні багатства, сучасні досягнення.

2) дослідницький етап: збір інформації – учні шукають інформацію в книгах, надійних інтернет-джерелах, бесідують з батьками та родичами;

3) практичний етап: учні створюють малюнки, плакати, презентації, колажі на тему своєї частини проєкту;

4) презентаційний етап: кожна група готує свою частину загальної презентації проєкту; презентація проєкту відбувається перед класом. Учні виступають з доповідями, демонструють свої роботи, відповідають на запитання.

5) підсумковий етап: клас обговорює результати проєкту, ділиться враженнями та новими знаннями.

6) оцінювання: учитель оцінює роботу кожної групи, ураховуючи активність учасників, якість зібраної інформації, креативність підходу та презентаційні навички.

У процесі реалізації проєкту учні отримали поглиблені знання про історію, культуру та традиції України, розвинули свої дослідницькі, комунікативні та презентаційні навички. Проєкт сприяв формуванню почуття національної гордості, відповідальності та громадянської свідомості.

Четвертою педагогічною умовою є забезпечення ефективної взаємодії між школою і сім’єю. Важливо розуміти, що саме в родині формуються основи

патріотизму, національної приналежності та свідомості. У цьому контексті принцип партнерства є ключовим у реалізації Концепції «Нова українська школа». Взаємодія між виховними впливами родини і школи має величезне значення для виховання дітей. Тісний зв'язок між вчителями та батьками забезпечує краще розуміння потреб учнів, їхніх успіхів та труднощів, що, своєю чергою, сприяє ефективному формуванню класних колективів і соціальних навичок учнів.

Для досягнення успіху в цьому напряму слід активно залучати батьків до участі у шкільному житті своїх дітей. Це може було реалізовано через різноманітні форми співпраці, такі як участь у батьківських зборах, організацію спільних заходів, творчих проєктів і волонтерських ініціатив. Спільна діяльність батьків, учнів і вчителів позитивно впливає на розвиток класних колективів, формує у дітей почуття людяності, поваги до старших, розуміння і прийняття думок та переконань інших людей.

Також важливо регулярно обговорювати з батьками питання виховання і освіти, підтримувати відкритий діалог та забезпечувати зворотний зв'язок. Це сприяє розвитку доброзичливого і толерантного ставлення учнів до своїх однокласників і інших людей, а також формує у них активну громадянську позицію. Взаємодія батьків і школи була спрямована на досягнення спільних цілей у вихованні дітей, створення сприятливого середовища для їхнього розвитку та реалізації їх потенціалу.

Крім того, важливим аспектом є поетапне формування громадянської компетентності молодших школярів. На першому етапі розвиваються такі важливі якості, як любов і повага до батьків, своєї родини, а також відчуття гордості за свій рід. Другий етап передбачає формування ціннісного ставлення до Батьківщини та рідного краю. На третьому етапі відбувається розвиток толерантного ставлення до людей інших національностей, повага до їхньої культури та традицій. Завершальним етапом, вершиною патріотичних якостей особистості, є усвідомлення себе частиною українського народу. Це включає бажання та потребу в накопиченні, збереженні та передачі родинних і

національних звичаїв, традицій, обрядів, дбайливе ставлення до національних багатств і природи, а також сприяння розвитку духовної культури українського народу та бажання захищати і бути корисним своїй Батьківщині.

На проведених уроках учні експериментального класу демонстрували активну зацікавленість та ініціативність. Вони охоче об’єднувалися в групи для виконання завдань, зі значним інтересом долучалися до обговорень і вправ, а також активно розмірковували і висловлювали свої думки. Діти намагалися мислити логічно і критично, уважно слухали доповідачів і сміливо висловлювали свої переконання. Учні проявляли співчуття до воїнів, які борються за незалежність України, мріяли про мирне життя в рідній країні і піклувалися про власне щасливе майбутнє та процвітання держави.

Наші спостереження показали, що впровадження різноманітних форм роботи значно сприяло формуванню громадянської компетентності в учнів експериментальної групи. Використання інноваційних методів, методів візуалізації не тільки активізувало зорове сприймання молодших школярів, але й стимулювало їхню увагу під час викладу нового матеріалу. Це також оживило процес навчання, як індивідуально, так і в групах, і забезпечило ефективний зв’язок між теорією і практикою. Ці інноваційні підходи не тільки сприяли глибшому розумінню навчального матеріалу, але й значно підвищили інтерес до навчання, створюючи умови для досягнення успіху та мотивуючи дітей до активної участі.

2.3. Результати дослідно-експериментальної роботи

Після проведення формувального етапу дослідження було визначено необхідність проведення контрольного етапу, метою якого була перевірка ефективності реалізації запропонованих педагогічних умов розвитку громадянської компетентності молодших школярів.

Для досягнення поставленої мети було визначено необхідність розв’язання

таких завдань:

- проведення повторної діагностики з визначення рівня сформованості громадянської компетентності молодших школярів;

- аналіз результатів діагностики з визначення рівня сформованості громадянської компетентності молодших школярів;

- визначення динаміки рівнів сформованості громадянської компетентності молодших школярів.

Дослідно-експериментальну роботу було здійснено на базі Запорізької початкової школи «Барвінок». У дослідженні брали участь учні 3-А класу в кількості 26 осіб, які склали експериментальну групу та учні 3-Б класу в кількості 29 осіб – контрольна група. Робота в ЕГ на уроках літературного читання здійснювалася з дотриманням виділених педагогічних умов щодо формування громадянської компетентності молодших школярів, а в КГ за традиційною системою.

Перевірку ефективності реалізації запропонованих педагогічних умов із формування громадянської компетентності молодших школярів було здійснено за допомогою критеріїв, показників, рівнів та діагностичних завдань, визначених на констатувальному етапі дослідження.

У таблиці 2.1 представлено динаміку рівнів сформованості громадянської компетентності молодших школярів за когнітивним критерієм.

Таблиця 2.1

Динаміка рівнів сформованості громадянської компетентності молодших школярів за когнітивним критерієм, %

Рівні	ЕГ ДО	ЕГ ПІСЛЯ	Динаміка	КГ ДО	КГ ПІСЛЯ	Динаміка
Високий	7,7	23,1	+15,4	6,9	6,9	-
Достатній	7,7	30,7	+23,7	10,3	13,9	+3,6
Середній	46,2	34,6	-11,6	48,2	48,2	-
Низький	38,4	11,6	-26,8	34,6	31,0	-3,6

Як видно з таблиці 2.1, в експериментальній групі відбулися значні позитивні зрушення у рівнях сформованості громадянської компетентності молодших школярів за когнітивним критерієм: високий рівень зріс на 15,4%, достатній на 23,7%, середній рівень знизився на 11,6%, низький на 26,8%. У контрольній групі відбулися незначні зміни. На рис. 2.6 наочно представлено динаміку змін в обох групах за цим критерієм.

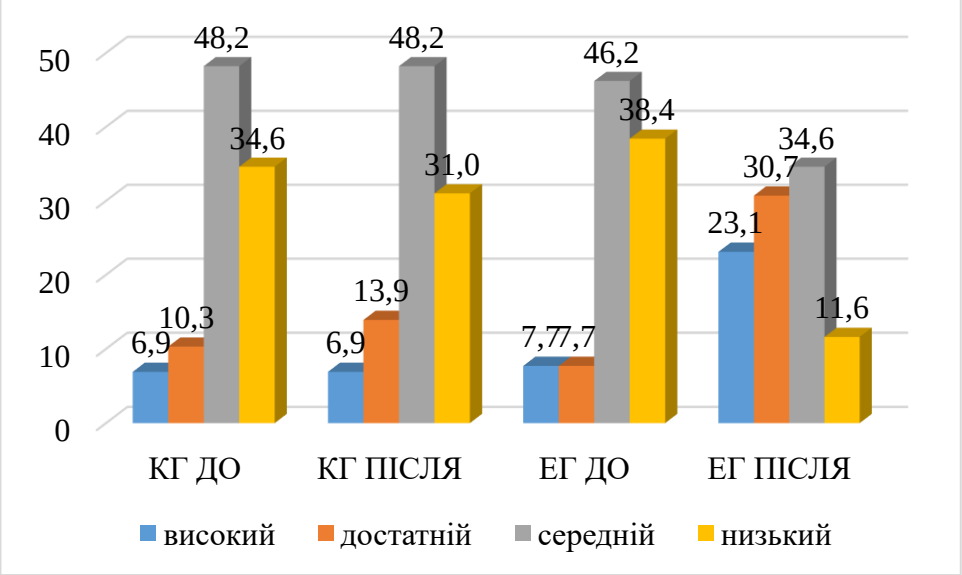

Рисунок 2.6. Динаміка рівнів сформованості громадянської компетентності молодших школярів за когнітивним критерієм, %

У таблиці 2.2 представлено динаміку рівнів сформованості громадянської компетентності молодших школярів за поведінковим критерієм.

Таблиця 2.2

Динаміка рівнів сформованості громадянської компетентності молодших школярів за поведінковим критерієм, %

Рівні	ЕГ ДО	ЕГ ПІСЛЯ	Динаміка	КГ ДО	КГ ПІСЛЯ	Динаміка
Високий	7,7	19,3	+11,6	6,9	10,3	+3,4
Достатній	11,5	34,6	+23,1	13,8	13,8	-
Середній	42,4	34,6	- 7,8	41,4	38,0	-3,4
Низький	38,4	11,5	-26,9	37,9	37,9	-

Як видно з таблиці 2.2, в експериментальній групі відбулися значні

позитивні зрушення у рівнях сформованості громадянської компетентності молодших школярів за поведінковим критерієм: високий рівень зріс на 11,6%, достатній на 23,1%, середній рівень знизився на 7,8%, низький на 26,9%. У контрольній групі відбулися незначні зміни. На рис. 2.7 наочно представлено динаміку змін в обох групах за цим критерієм.

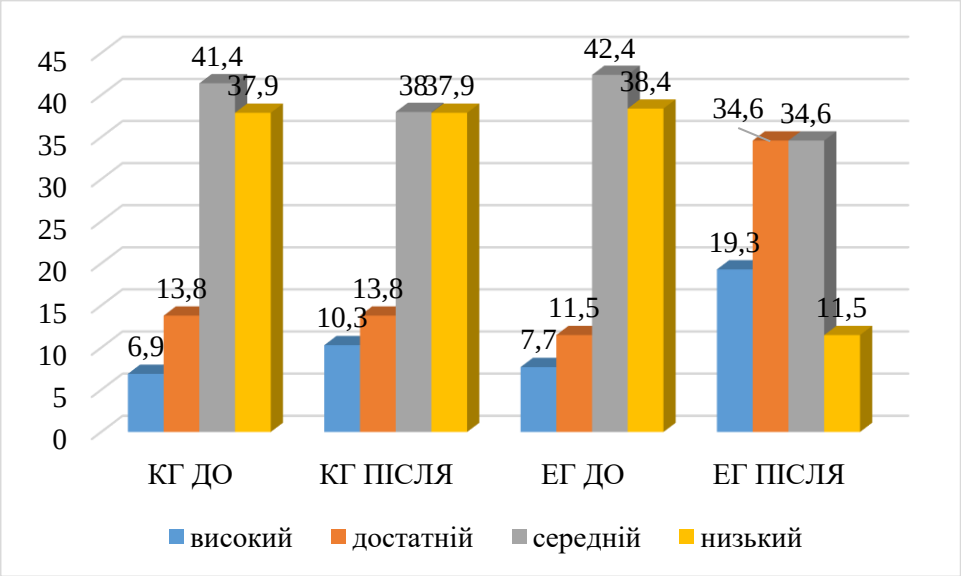

Рисунок 2.7. Динаміка рівнів сформованості громадянської компетентності молодших школярів за поведінковим критерієм, %

У таблиці 2.3 представлено динаміку рівнів сформованості громадянської компетентності молодших школярів за ціннісним критерієм.

Таблиця 2.3

Динаміка рівнів сформованості громадянської компетентності молодших школярів за ціннісним критерієм, %

Рівні	ЕГ ДО	ЕГ ПІСЛЯ	Динаміка	КГ ДО	КГ ПІСЛЯ	Динаміка
Високий	7,7	27,1	+19,4	6,9	6,9	-
Достатній	7,7	30,7	+23,0	6,9	10,3	+3,4
Середній	46,2	30,7	-15,5	48,2	44,8	-3,4
Низький	38,4	11,5	-26,9	38,0	38,0	-

Як видно з таблиці 2.3, в експериментальній групі відбулися значні

позитивні зрушення у рівнях сформованості громадянської компетентності молодших школярів за ціннісним критерієм: високий рівень зріс на 19,4%, достатній на 23%, середній рівень знизився на 15,5%, низький на 26,9%. У контрольній групі відбулися незначні зміни. На рис. 2.8 наочно представлено динаміку змін в обох групах за цим критерієм.

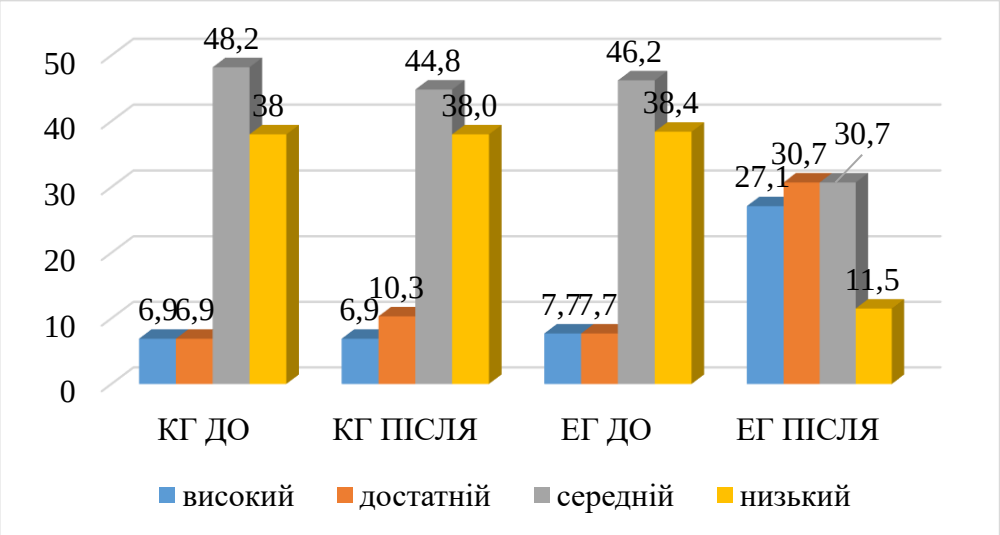

Рисунок 2.8. Динаміка рівнів сформованості громадянської компетентності молодших школярів за ціннісним критерієм, %

У таблиці 2.4 представлено загальну динаміку рівнів сформованості громадянської компетентності молодших школярів з урахуванням усіх трьох критеріїв.

Таблиця 2.4

Динаміка рівнів сформованості громадянської компетентності молодших школярів, %

Рівні	ЕГ ДО	ЕГ ПІСЛЯ	Динаміка	КГ ДО	КГ ПІСЛЯ	Динаміка
Високий	7,7	23,1	+15,4	6,9	6,9	-
Достатній	7,7	30,7	+23,0	10,3	13,7	+3,4
Середній	46,2	34,7	-11,5	48,2	44,8	-3,4
Низький	38,4	11,5	-26,9	34,6	34,6	-

Як видно з таблиці 2.4, в експериментальній групі відбулися значні

позитивні зрушення у рівнях сформованості громадянської компетентності молодших школярів: високий рівень зріс на 15,4%, достатній на 23%, середній рівень знизився на 11,5%, низький на 26,9%. У контрольній групі відбулися незначні зміни. На рис. 2.9 наочно представлено динаміку змін в обох групах.

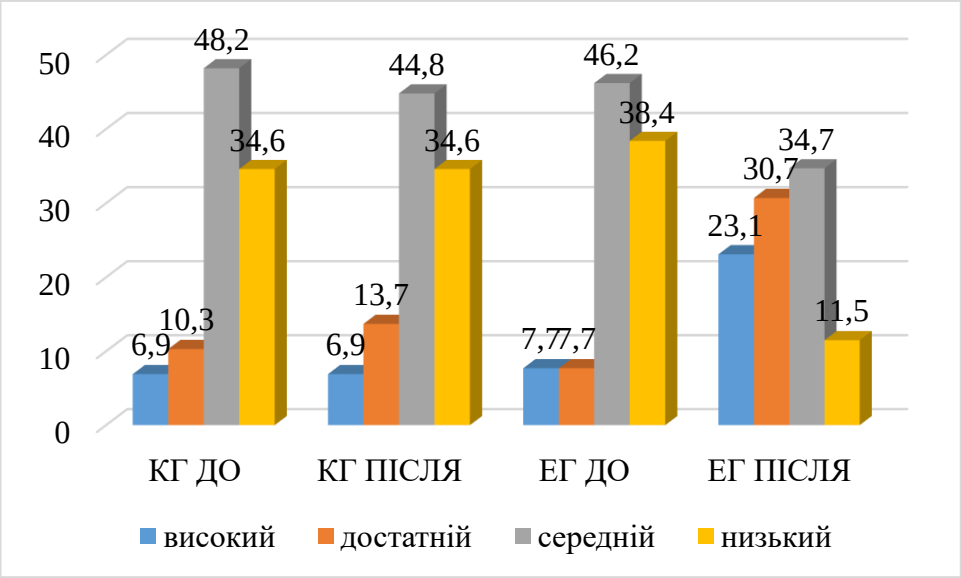

Рисунок 2.9. Динаміка рівнів сформованості громадянської компетентності молодших школярів експериментальної та контрольної груп до і після проведення формувального етапу експерименту, %

Отже, в експериментальній групі виявлено виражену позитивну динаміку покращення рівня сформованості громадянської компетентності у молодших школярів, про що свідчить різниця між кількісними показниками, отриманими в обох групах.

Результати якісного аналізу отриманих даних свідчать про те, що учні експериментальної групи, окрім знань про сучасність і минуле своєї родини, місцевої громади, Батьківщини та людства, а також розуміння важливих для них та для громадян України подій, почали усвідомлювати власну гідність, цінності свободи та права людини. Вони усвідомили свою приналежність до родини, шкільної громади та українського народу. В учнів почало формуватися відповідальне ставлення до своєї діяльності та діяльності інших. Вони навчилися орієнтуватися в історичному часі та соціальному просторі, знаходити й обробляти доступну для себе суспільну інформацію, пояснювати її зміст і

передавати враження та думки. Вони практикували відстоювання власної думки, вчилися поважати та приймати думки інших, а також розпізнавати прояви нерівності, несправедливості та дискримінації.

Таким чином, отримані кількісні та якісні дані підтверджують ефективність розроблених та реалізованих педагогічних умов з формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання у початковій школі.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі теоретично обґрунтовано та експериментально досліджено особливості формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання в 3 класі.

Результати дослідження засвідчили досягнення мети, розв'язання поставлених завдань, що стало основою для формулювання наступних висновків.

1. На основі аналізу теоретичних досліджень у галузі громадянської освіти, визначаємо громадянську компетентність особистості, як інтегративну якість, що дає змогу їй свідомо, відповідально і ефективно користуватися громадянськими правами і свободами, виконувати обов'язки громадянина, займати активну громадянську позицію, співпрацювати та поділяти цінності демократичного суспільства. Така компетентність також передбачає патріотичне ставлення до своєї Батьківщини, повагу до народів і культур інших країн.

Формування громадянської компетентності в молодших школярів є комплексним процесом, що включає знання, навички та поведінкові прояви, які сприяють розвитку активної громадянської позиції. Застосування науково обґрунтованих педагогічних принципів, таких як національна свідомість, історизм, гуманність, демократизм, культуровідповідність, активність і ініціативність, а також інтеграція інноваційних технологій і краєзнавчого матеріалу, забезпечують ефективність цього процесу.

2. Ефективність формування громадянської компетентності учнів на уроках літературного читання забезпечується впровадженням особистісно-орієнтованого підходу в навчальний процес початкової школи. Цей підхід передбачає використання потенціалу навчальної програми, яка висвітлює взаємодію людини із суспільством, та можливостей для розвитку не лише знань, але й ціннісних орієнтирів людського існування. Метод проєктів є потужним інструментом для розвитку громадянських якостей, критичного та творчого

мислення учнів завдяки своїй практичній спрямованості та орієнтації на особистість. Інтерактивні методи навчання, такі як рольові ігри, групові обговорення та дискусії, активізують пізнавальну діяльність учнів і розвивають їх комунікативні навички. Візуалізація через інтелект-карти, скрайбінг та інші графічні інструменти робить навчання зрозумілим і захопливим, підвищуючи ефективність засвоєння інформації. Застосування цих методів на уроках літературного читання сприяє глибшому розумінню матеріалу та формуванню громадянської компетентності в молодших школярів.

3. Дослідно-експериментальну роботу було здійснено на базі Запорізької початкової школи «Барвінок». У дослідженні брали участь учні 3-А класу в кількості 26 осіб, які склали експериментальну групу та учні 3-Б класу в кількості 29 осіб – контрольна група. На основі аналізу наукової літератури з проблеми дослідження було визначено критерії сформованості громадянської компетентності молодших школярів: когнітивний, поведінковий та ціннісний. З'ясовано, що на констатувальному етапі експерименту високий рівень громадянської компетентності мають 6,9% досліджуваних в КГ та 7,7% в ЕГ; достатній – 10,3% учнів у КГ та 7,7% в ЕГ; середній – 48,2% учнів у КГ та 46,2% в ЕГ; низький – 38% учнів у КГ та 38,4% в ЕГ.

4. Визначено педагогічні умови формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання в 3 класі: збагачення уроків літературного читання національно-патріотичним змістом; використання інтерактивних методів навчання, дискусій, методів візуалізації на уроках літературного читання; використання проєктної діяльності; забезпечення ефективної взаємодії між школою і сім'єю.

Результати контрольних зрізів, що проводили в експериментальній та контрольній групах, засвідчили позитивні зміни в рівнях сформованості громадянської компетентності молодших школярів. Так, в експериментальній групі кількість молодших школярів із високим рівнем сформованості громадянської компетентності зросла на 15,4%, достатнім на 23%, середній рівень знизився на 11,5%, низький на 26,9%. У контрольній групі відбулися

незначні зміни: достатній рівень зріс на 3,4%.

Таким чином, ефективність розроблених і реалізованих педагогічних умов формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання в 3 класі доведено.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування в молодших школярів громадяської компетентності. Подальшого наукового вивчення потребують питання, пов’язані із взаємодією школи та сім’ї щодо формування в молодших школярів громадяської компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрощук І. Скрайбінг-презентація як засіб підвищення ефективності освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. № 4. С 67–80.

2. Артюшенко О. М. Патріотизм – це феномен чи самосвідомість нації? *Проблеми соціальної роботи.* 2018. № 1 (11). С. 13–18.

3. Бекірова А. Р. Виховання гуманних якостей в учнів 1-х класів як умова формування їхньої громадянської культури. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук, праць (м. Кам'янець-Подільський, 12.05.2007). Кам'янець-Подільський, 2007. Вип. 10. С. 155–162.

4. Бех І. Патріотичне і громадянське виховання: пункт зіткнення та лінія розмежування. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді :* зб. наук. праць. Інститут проблем виховання НАПН України (м. Київ, 05.09.2016). Київ, 2016. Вип. 20. Кн. 1. С. 6–12.

5. Білоус О. В. Вікова психологія : навчальний посібник. Чернігів : Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2015. 108 с.

6. Бондаревська Л. Потенціал інтелект-карт у формуванні читацької компетентності учнів початкової школи. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення* : зб. наук. праць (м. Житомир, 16 травня 2024 р). Житомир : Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, 2024. С. 209–213.

7. Бондаренко Н. Формування громадянської культури старшокласників засобами української мови. *Дивослово*. 2019. № 3 (744). С. 2–6.

8. Буйдіна О., Жабенко Л., Канівець З., Крилевець М. Методичні рекомендації щодо запровадження наскрізної змістової лінії «Громадянська відповідальність» у початковій школі. Київ : [б.в.], 2018. 26 с.

9. Вікова психологія / за ред. Г. С. Костюка. Київ : Рад. шк., 1976. 270 с.

10. Вознюк А. А. Соціально-громадянська компетентність у парадигмі

сучасної дошкільної освіти: актуальність та зміст проблеми. *Академічні студії. Серія «педагогіка»*. 2023. № 3. С. 72–78.

11. Горопаха Н. М. Виховання читацької культури учнів : навч. посібн. Рівне [б.в.], 2018. 102 с.

12. Головань М. С. Компетенція і компетентність : досвід теорії, теорія досвіду. *Вища освіта України*. Київ, 2008. № 3. С. 23–30.

13. Гриценко В. М. Формування громадянської компетентності учнів початкових класів засобами проектів. *Молодий вчений*. 2019. № 4 (2). С. 243–247.

14. Громадянська відповідальність: 80 вправ для формування громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних шкільних предметів. / за ред.: М. Рафальська, О. Боярчук. Харків : Основа, 2017. 136 с.

15. Громадянська освіта : теорія і методика навчання / уклад. Т. А. Асламова та ін. Київ : ЕТНА, 2008. 174 с.

16. Державний стандарт початкової освіти: від 21.02.2018. № 87. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF (дата звернення: 30.04.2024).

17. Жадан І. В. Соціальне середовище як чинник розвитку громадянської компетентності: емпірична модель дослідження. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2020. Вип. 45 (48). С. 50–58.

18. Зюкіна Н. В. Застосування інноваційних технологій у навчальному процесі. *Формування громадянської культури в новій українській школі: традиційні та інноваційні практики* : IV Усеукраїнська науково-практична інтернет-конференція. Суми, 2021. URL: https://drive.google.com/file/d/18VCjtQObakYO3TzLf784KGJnnNndTq4i/view (дата звернення: 15.06.2024).

19. Інструментарій Ради Європи з питань громадської участі. 2020. URL: https://rm.coe.int/toolbox-the-council-of-europe-toolbox-on-citizen-participation-ukr/1680a09c16 (дата звернення: 12.04.2024).

20. Киндюк М. П. Формування свідомого громадянина України на уроках та позакласних заходах у початковій школі. *Виховання громадянина*

України – стратегічна мета національно-патріотичного виховання сьогодення: матеріали студентської науково-практичної конференції. (м. Кам'янець-Подільський, 23-24 жовтня 2017 р.). Кам'янець-Подільський, 2017. С. 97–103.

21. Кіндрат І. Використання інтелект-карт у плануванні та організації освітнього процесу. *Нова пед. думка*. 2012. № 4. С. 153–156.

22. Козак Л. В. Формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі. *Перспективи та інновації*. 2022. № 2 (7). С. 356–367.

23. Колосовська С. А. Формування громадянської позиції сучасного школяра на уроках української мови в початковій школі. *Виховання громадянина України – стратегічна мета національно-патріотичного виховання сьогодення:* матеріали студентської науково-практичної конференції. (м. Кам'янець-Подільський, 23-24 жовтня 2017 р.). Кам'янець- Подільський, 2017. С. 123–136.

24. Концепція «Нова українська школа». URL: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepcziya.html (дата звернення: 30.04.2024).

25. Косенчук О. Соціально-громадянська компетентність дошкільника: сучасний освітній вектор. *Дошкільне виховання*. 2023. № 5. С. 8–12.

26. Кошелєв О., Бескорса О. Роль учителя у формуванні громадянської компетентності учнів початкової школи. *Молодь і ринок*. 2019. № 10 (177). С. 55–59.

27. Кучер О. А. Формування громадянської компетентності учнів профільних класів засобами варіативних суспільствознавчих предметів : дис. … канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2014. 252 с.

28. Ліннік О. О. Методика викладання освітньої галузі «Людина і світ» : навчальний посібник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 248 с.

29. Магдич Т. Аналіз сутності поняття «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних і лінгводидактичних категорій. *Формування громадянської компетентності учнівської молоді як лінгводидактична проблема «Інноваційна педагогіка»*. 2020. Вип. 28. С. 77–82.

30. Майданик О. В. Змістовий аспект поняття «громадянська компетентність» вчителя початкової школи. *Науковий огляд.* Київ, 2016. № 7. С. 40–56.

31. Мальцева О. І. Кіберсоціалізація як особливий вид соціалізації особистості. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. Соціалізація особистості в умовах сучасних викликів*. 2020. № 2 (333). Ч. 2. С. 190–199. URL: (дата звернення: 15.06.2024).

32. Нестеренко Т. О. Громадянська компетентність учнів як складова громадянської освіти в початковій школі. *Наукові записки. Серія: Педагогіка*. 2009. № 4. С. 270–281.

33. Нісімчук А. С., Падалка О. С., Шпак О. Т. Сучасні педагогічні технології : навчальний посібник. Київ : Видавничий центр «Просвіта», 2000. 368 с.

34. Нова українська школа : основи Стандарту освіти. Львів [б. в.], 2016. 64 с.

35. Олійник Д. С. Формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку. *Інноваційні процеси в дошкільній освіті:* теорія, практика, перспективи : зб. наукових праць. Житомир : ФОП Левковець, 2022. Ч. 1. С. 73–76.

36. Оліневич Д. К. Формування громадянської компетентності молодших школярів засобами народної педагогіки. *Виховання громадянина України – стратегічна мета національно-патріотичного виховання сьогодення:* матеріали студентської науково-практичної конференції, (м. Кам'янець-Подільський, 23-24 жовтня 2017 р.). Кам'янець- Подільський, 2017. С. 151–159.

37. Онопрієнко О. Проєкти в початковій школі : тематика та розробка занять. Київ : Шкільний світ, 2007. 128 с.

38. Орлова Л. А. Участь молодших школярів в проєктно-дослідницькій роботі. *Початкова школа*. 2007. № 3. С. 12–16.

39. Позднякова Т. Є. Візуалізація та структурування інформації за допомогою ментальних карт на уроках біології : науково-методичний посібник.

Рівне : РОІППО, 2018. 50 с.

40. Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С. 18–20.

41. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, досвід : метод. посіб. Київ : А.П.Н., 2002. 136 с.

42. Понімaнська Т. І. Дошкільна педагогіка : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2006. 456 с.

43. Попова О. І., Лесик А. С. Теоретичні засади формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках літературного читання. *Сучасний рух науки* : тези допов. II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Дніпро, 1–2 квітня 2021 р.). Дніпро, 2021. Т. 2. С. 272–274.

44. Про інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів/інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році : Лист МОН № 1/13749-23 від 12.09.23 р.

45. Про освіту : Закон України. 2017 р. № 38-39, ст. 380). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 15.06.2024).

46. Ремех Т. О. Сутність і структура громадянської компетентності учні нової української школи. *Український педагогічний журнал.* 2018. № 2. С. 34–41.

47. Рохмаїл А. С. Можливості скрайбінгу у формування читацької компетентності учнів початкової школи. *Наука та освіта в дослідженнях молодих учених* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. для студ., аспірантів, докторантів, молодих учених, м. (Харків, 13 травня 2021 р.). Харків, 2021. С. 45–46.

48. Семчук Г. М. Формування громадянських якостей молодших школярів засобами матеріалів шкільного підручника. *Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи.* матеріали студентської науково-практичної інтернет-конференції, (6–7 травня 2015 р.). Івано-Франківськ, 2015. С. 148–153.

49. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 376 с.

50. Сігова А. Г. Формування громадянської компетентності учнів початкових класів. *Наукові записки НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Київ, 2017. № 138. С. 215–220.

51. Сіпліва М. О. Особливості формування громадянської компетентності у дітей молодшого шкільного віку. *Освіта XXI століття: професійно-педагогічний аспект :* зб. наук.-метод. праць студ. магістратури. 2011. С. 213–216.

52. Словник іншомовних слів / уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ : Наукова думка, 2000. 680 с.

53. Смагіна Т. М. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання правознавства : дис. … канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2007. 267 с.

54. Смагіна Т. М. Громадянська компетентність у контексті особистісного виміру. *Вісник житомирського державного університету ім. Івана Франка.* Житомир, 2005. № 25. С. 229–231.

55. Смагіна Т. М. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання правознавства : дис. … канд. пед. наук : 13.00.02 / Інститут педагогіки АНП України. Київ, 2007. 267 с.

56. Снігур Л. А. Психологія становлення громадянськості особистості : автореф. дис. … д-ра пед. наук : 19.00.07 / Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2005. 32 с.

57. Сухомлинський В. О. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. *Дошкільне виховання*. 2003. № 3. С. 3–8.

58. Сучасні методи групової роботи з учнями: науково-методичний посібник / уклад. О. О. Буряк, О. О. Кечик. Харків : Друкарня Мадрид, 2020. 103 с.

59. Шахрай В. М. Громадянська компетентність особистості як

проблема сучасного суспільства. *Український соціум*. 2008. № 2. С. 123–135.

60. Штефан Л. Читання як засіб становлення громадянської свідомості : формування громадянської компетентності учнів. *Початкова освіта (Шкільний світ).* 2010. № 37. С. 5–9.

61. Branson M. S. Making the case for civic education: Where we stand at the end of the 20th Century. Washington DC, 1999. URL: http:// www.civiced.org/papers/articles_mb_june99 (дата звернення: 08.07.2024).

62. Meier D. Democracy at Risk. *Educational Leadership*. 2009. № 66 (8). P. 45–49.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета «Що ти знаєш про Україну?»

1. Як називається наша країна і люди, що проживають в нашій країні?

_____

2. Які символи держави ти знаєш?

_____

3. Які традиційні свята відзначаються в нашій країні?

_____

4. Яка твоя рідна мова?

_____

5. Яка столиця нашої країни?

_____

6. З яких кольорів складається прапор нашої держави?

_____

7. Автор слів гімну України.

_____

8. Яка назва гімну України.

_____

9. Як називається основний закон України?

_____

10. Як звали сестру Кия, Щека, Хорива?

_____

11. Які кольори державного прапора України?

_____

12. Назвіть велике зібрання творів Т. Шевченка.

_____

13. Назвіть композитора, який поклав вірші Чубинського, що стали гімном, на музику.

_____

18. Що означає слово «козак»?

_____

19. Доповни речення. Україна – ____, ____, ____ держава. Главою нашої держави є _____. Основний закон нашої держави є _____. Виконання законів забезпечують _____ і _____. Народ обирає депутатів до _____.

Слова для довідок: Президент, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, суверенна, демократична, правова, Конституція, Уряд.

20. Коли народилася молода держава Україна?

а) 24 серпня 1992 року;

б) 28 червня 1991 року;

в) 24 серпня 1991 року.

21. Обери малюнки, на яких зображено народні сиволи України:

Додаток Б

Діагностика діяльнісного (поведінкового) критерію сформованості громадянської компетентності у молодших школярів

У кожному розділі виділили ту цифру, яка тобі підходить:

«Я і природа»

5 – люблю і бережу природу, спонукаю до дбайливого ставлення інших

4 – люблю і бережу природу

3 – беру участь у діяльності з охорони довкілля під керівництвом вчителя

2 – не дуже подобається брати участь у діяльності з охорони природи (примушують дорослі)

1 – природу не ціную і не бережу, ламаю природні об’єкти

«Я та історія Батьківщини»

5 – цікавлюся і пишаюся історичним минулим Батьківщини, розповідаю про це іншим

4 – цікавлюся історичним минулим, самостійно вивчаю історію

3 – люблю слухати розповіді дорослих та однокласників щодо історії Батьківщини

2 – знайомлюся з історичним минулим лише за умови спонукання старших

1 – не цікавлюся історичним минулим, висловлюю негативні оцінки

«Я та школа»

5 – організовую справи на користь школі, класу

4 – беру участь у справах класу та залучаю інших

3 – відчуваю гордість за свою школу, беру участь у справах класу

2 – у справах класу беру участь, коли змушують

1– у справах класу не беру участі, гордості за свою школу не відчуваю

«Я і моя мала Батьківщина»

5 – цікавлюся і пишаюся історичним минулим свого краю, бережу історичні пам’ятки, розповідаю про це іншим

4 – цікавлюся історичним минулим свого краю, бережу історичні пам’ятки

3 – люблю слухати розповіді дорослих та однокласників з історії нашого краю

2 – знайомлюся з історичним минулим нашого краю тільки за необхідності

1 – не цікавлюся історичним минулим нашого краю, висловлюю негативні оцінки

«Я та батьки»

5 – люблю своїх батьків, вдячний їм за турботу, вважаю, що вони роблять для мене все, що можуть

4 – люблю своїх батьків, вдячний їм за турботу

3 – люблю своїх батьків, вважаю, що вони роблять для мене не все, що можуть

2 – люблю своїх батьків, але вважаю, що вони для мене нічого не роблять

1 – не поважаю і не люблю своїх батьків

«Я і праця»

5 – домашні обов'язки виконую добровільно, завжди якісно

4 – домашні обов'язки виконую добровільно, але не завжди якісно

3 – домашні обов'язки виконую за настроєм

2 – домашні обов'язки виконую за наявності контролю з боку батьків

1 – домашні обов'язки не виконую

«Я і повага до старших поколінь»

5 – поважаю старших, не терплю неповажного ставлення до них з боку інших

4 – поважаю старших

3 – поважаю старших, але на неповажне ставлення з боку інших не звертаю уваги

2 – до старших не завжди ставлюся з повагою

1 – не поважаю старших, допускаю грубість

«Я і друзі»

5 – чуйний до друзів та близьких, дружелюбно ставлюся до однолітків, засуджую грубість

4 – чуйний до друзів, близьких та однолітків

3 – саму повагу проявляю, але до грубості інших байдужий

2 – проявляю дружелюбність у присутності дорослих

1 – грубий та егоїстичний

«Я і допомога іншим»

5 – співчуваю та допомагаю слабким, хворим, безпорадним, залучаю до цього інших

4 – співчуваю та допомагаю слабким, хворим, безпорадним

3 – допомагаю слабким, безпорадним при організації справи іншими людьми

2 – допомагаю слабким, хворим за умови доручення

1 – нечуйний, іноді жорстокий

Додаток В

Діагностика ціннісного критерію сформованості громадянської компетентності у молодших школярів «Незакінчене речення»

Ставлення до Батьківщини

1. Для мене Батьківщина – це…
2. Я люблю свою Батьківщину за…
3. Для Батьківщини я можу зробити …
4. На моїй Батьківщині прийнято …

Ставлення до людей

1. Якщо бачу, що комусь потрібна допомога, то…
2. Якщо батьки прийшли втомлені додому, я…
3. Якщо мого друга образили, я…
4. Якщо я опинюся в одному класі з учнем іншої національності, то я.
5. Якщо мій друг сказав неправду, то я...

Ставлення до рідного краю

1. Я люблю своє місто, тому що…
2. Якби я був чарівником, то я для міста зробив би …
3. Для свого міста я роблю …
4. У житті нашого міста мені не подобається…
5. Якби мені запропонували переїхати в інше місто, то я…

Ставлення до праці

1. Мою виконану роботу не треба перевіряти, бо …
2. Якщо після роботи у мене залишився матеріал, я ….
3. Коли моя робота закінчена, я відчуваю….
4. Я беру участь у шкільних трудових справах, тому що …
5. Я дуже люблю допомагати своїй сім’ї, тому що …

Аналіз результатів: для обробки даних слід підрахувати кількість речень з позитивними відповідями, негативними та нейтральними.

Інтерпретація даних:

- 17-20 позитивних відповідей – високий рівень;
- 13-16 позитивних відповідей – достатній рівень;
- 8-12 позитивних відповідей – середній рівень;
- 0-7 позитивних відповідей – низький рівень.